

UNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

**VRIJWILLIGERSTOERISME ALS ONTWIKKELINGSHULP?
Een etnografisch onderzoek naar vrijwilligerstoerisme in Ghana**

Wetenschappelijke verhandeling

21 102 woorden

SUSAN DIERICKX

MASTERPROEF MANAMA CONFLICT AND DEVELOPMENT

PROMOTOR: PROF. DR. PARKER

COMMISSARIS: TOMAS VAN ACKER

ACADEMIEJAAR 2011 - 2012

ABSTRACT

Vrijwilligerstoerisme is een specifieke vorm van alternatief toerisme die steeds populairder wordt bij jongeren uit de westerse middenklasse. Aangezien vrijwilligerstoerisme momenteel wordt beschouwd als dé duurzame manier om ontwikkeling via toerisme te bewerkstelligen, lijkt dit een positieve evolutie. Op basis van een etnografisch onderzoek in Ghana wordt het verband tussen vrijwilligerstoerisme en ontwikkeling kritisch bestudeerd. Het discours van de vrijwilligersorganisaties vertoont sterke gelijkenissen met bepaalde aspecten uit het dominante ontwikkelingsdiscours. Met behulp van een kritische discoursanalyse wordt nagegaan hoe vrijwilligerstoerisme het huidige neoliberale ontwikkelingsdiscours en de -praktijk reflecteert en consolideert. Zo blijkt dat vrijwilligerstoerisme bijdraagt tot een gedepolitiseerde opvatting over ontwikkeling waarbij de bestaande neoliberale machtsverhoudingen niet in vraag worden gesteld. Vrijwilligersorganisaties uiten de ambigue verhouding tussen ontwikkeling en de verspreiding van kapitalistische principes in een nieuwe nichemarkt. Deze vorm van reizen kan bestempeld worden als een neoliberale vorm van ontwikkeling waarbij ontwikkeling geprivatiseerd en gecommodificeerd wordt. De meerwaarde van deze paper schuilt erin dat het niet zozeer de impact van vrijwilligerstoerisme in het veld bestudeerd maar de achterliggende rationaliteit van het fenomeen bestudeerd.

Concepten: discours, Ghana, neoliberalisme, ontwikkeling, toerisme en vrijwilligerstoerisme

DANKBETUIGING

Vandaag ligt de uiteindelijke vrucht van een intensieve en leerrijke periode voor u op tafel. Gedurende dit jaar heb ik de cyclus van het wetenschappelijk onderzoek met vallen en opstaan doorlopen. Ik heb een glimp kunnen opvangen van de manier waarop andere mensen hun verdriet, verlangen en geluk beleven. Daarnaast heb ik talloze inspirerende mensen ontmoet. Deze masterproef is dan ook een puzzel waarvan de uitkomst niet enkel het resultaat is van mijn inspanningen, maar tevens van de vele tientallen personen die, elk op hun eigen manier, mij geholpen hebben om de puzzelstukjes op de juiste plek te leggen.

Mijn respondenten, jullie wil ik in de eerste plaats bedanken voor de fantastische medewerking, de vriendelijke openheid waarmee jullie mijn vragen beantwoordden en nog veel meer erbij vertelden. Ik wil Femke in het bijzonder bedanken voor het vormen van een thuis in Ghana. De avondlange discussies gecombineerd met heerlijke maaltijden en een glaasje sangria zullen me nog lang bijblijven. Nogmaals aan iedereen die ik ontmoet heb in Ghana: een oprechte dankjewel!

Bedankt prof. dr. Parker voor dat extra duwtje in de rug wanneer het nodig was. Uw bemoedigende woorden gaven mij bijzonder veel kracht en energie. Vervolgens wil ik ook de verscheidene professoren waarvan ik de afgelopen twee jaar les heb gekregen, bedanken voor de boeiende lessen en het stimuleren van een kritische visie.

Mama en Papa. Ik wil jullie bedanken om mijn studiekeuzes voor Antropologie en *Conflict and Development* onvoorwaardelijk te steunen. Bedankt om mij vrij te laten mijn eigen interesses uit te diepen, ver te reizen terwijl jullie wachtend aan de zijlijn staan in de hoop dat ik heelhuids thuis kom. Papa, bedankt voor de boterkoeken iedere zondag! Mama, bedankt voor de vele pogingen wijs te raken uit deze masterproef en me van de nodige rantsoenen te voorzien tijdens die periodes waarin het net even iets moeilijker ging!

Jonas. Mijn gesprekspartner, steun en toeverlaat bij uitstek. Dank je wel, Jonas, om me aan te moedigen om mijn dromen te volgen! Hoewel het niet altijd vanzelfsprekend is ben je me blijven steunen in mijn passies en hebben onze gesprekken me keer op keer geholpen de dingen te relativeren en alles – mezelf inclusief – te kunnen loslaten. De masterproef is afgewerkt, maar dit was onmogelijk geweest zonder de welkome verstrooiing die je me af en toe bood. Merci, Jonas, voor je eerlijkheid, je warme zelf en je prachtige liefde.

Tenslotte verdienen Bart, Thaïsa, Liesbeth, Elien, Jeroen en Matthias in deze masterproef een extra dankwoordje voor hun steun. Bedankt om op zeer praktische wijze een handje mee te

helpen: door mijn kritische lezer te zijn en heel handige tips te geven! Waar woorden tekort schieten, ligt een traktatie in het verschiet!

INHOUDSTAFEL

LIJST MET AFKORTINGEN	2
PROLOOG	3
1 INLEIDING	5
1.1 <i>Waarom vrijwilligerstoerisme en ontwikkeling bestuderen?</i>	5
1.2 <i>Probleemstelling en opbouw van de masterproef</i>	6
1.3 <i>Definiëring van de gehanteerde begrippen</i>	7
1.3.1 <i>Vrijwilligerstoerisme</i>	7
1.3.2 <i>Vrijwilligersorganisaties</i>	8
1.3.3 <i>Discours</i>	10
1.3.4 <i>Ontwikkeling</i>	11
2 METHODOLOGISCHE BESCHOUWINGEN	12
2.1 <i>Methodologie</i>	12
2.2 <i>Uitgangspunt bij analyse</i>	16
2.3 <i>Beschrijving van de respondenten</i>	17
3 TOERISME EN ONTWIKKELING IN HET ZUIDEN	23
3.1 <i>Toerisme en ontwikkeling: het verband?</i>	23
3.2 <i>Een analyse van de impact van toerisme</i>	25
3.3 <i>Ghana: een ontwikkelingsland en toeristische bestemming</i>	27
3.4 <i>Vrijwilligerstoerisme in Ghana</i>	29
4 DISCOURS ALS VERTREKPUNT	31
4.1 <i>Alternatief toerisme als duurzaam toerisme</i>	31
4.2 <i>Het ontwikkelingsdiscours van de vrijwilligersorganisaties</i>	34
4.3 <i>Een opstap naar de volgende delen</i>	38
5 PARTICIPATIE EN DE LOKALE GEMEENSCHAP	39
5.1 <i>Een simplistische opvatting van participatie</i>	40
5.2 <i>De assumpties rond 'de lokale gemeenschap'</i>	42
5.3 <i>De lokale gemeenschap als centrum voor ontwikkeling</i>	44
6 DE MARKT VAN HET VRIJWILLIGERSTOERISME	49
6.1 <i>Over de vierde pijler</i>	49
6.2 <i>Het privatiseren van ontwikkeling</i>	51
6.2.1 <i>Een eerste reactie van de vrijwilligerstoeristen</i>	52
6.2.2 <i>De vrijwilligerstoerist als consument</i>	53
6.2.3 <i>De vrijwilligersorganisatie en de projecten</i>	55
7 DE CONSUMPTIE VAN ARMOEDE EN ONTWIKKELING	57
7.1 <i>De geografische verbeelding van Ghana</i>	57
7.2 <i>De motivatie van de vrijwilligerstoeristen</i>	59
7.3 <i>Over de commodificering van het 'echte' Ghana</i>	60
DISCUSSIE EN CONCLUSIE	63
REFERENTIELIJST	65

LIJST MET AFKORTINGEN

CIA	Central Intelligence Agency
GRSP I	Growth and Poverty Reduction Strategy I
GRSP II	Growth and Poverty Reduction Strategy Paper II
HDI	Human Development Index
IMF	International Monetary Fund
MDG	Millennium Development Goals
MDRI	Multilateral Debt Relief Initiative
Ngo	Niet-gouvernementele organisatie
SCTD	The United Nations Steering Committee on Tourism for Development
UNDP	United Nations Development Program
UNWTO	United Nations World Tourism Organization
USAID	United States Agency for International Development

PROLOOG

Ik verblijf reeds drie weken in een weeshuis in Sekyere, een klein dorpje in Ghana. Vanaf de stoep van het weeshuis heb je een prachtig uitzicht op enkele groene heuvels in de verte. Ik geniet van het uitzicht en het gezelschap van enkele kinderen wanneer een bont gezelschap in een splinternieuwe rode sportauto komt aangesneld. In de wagen zitten een vrijwilligster, Anna¹, en drie Ghanese mannen, allemaal medewerkers van vrijwilligersorganisaties met kantoren in Kumasi. De mannen komen zaken bespreken met de verantwoordelijke van het weeshuis. Zaken waarbij wij vrouwen, en ik als onderzoekster, duidelijk niet welkom zijn. De kinderen van het weeshuis springen rondom Anna heen en vechten om haar aandacht. Ze raken haar aan en zijn gefascineerd door haar juwelen. Adjenenin, die drie jaar oud is en een onschuldig kapoenengezicht heeft, klimt op de schoot van Anna en probeert duidelijk te maken dat hij ‘ju-ju paardje’ wil spelen. Nadat de eerste chaos wegdeemstert, raken Anna en ik aan de praat over haar ervaringen in Ghana. Anna, een Duitse van 20 jaar, zal in totaal ongeveer een jaar in Ghana verbleven hebben. Als vrijwilligster werkte ze in twee scholen in Kumasi, de op één na grootste stad van het land, als leerkracht Engels en ICT. Het contact met haar organisatie loopt allesbehalve vlot. In de eerste school waar ze werkte, werd ze reeds na enkele weken geconfronteerd met een Ghanese leerkracht die zijn handen niet kon thuishouden. Ze klaagde dit aan bij de organisatie maar die weigerde haar vroegtijdig te verplaatsen naar een andere school. Op basis van mijn latere ervaringen kan ik vermoeden dat dit gebrek aan daadkracht te wijten was aan het etensgeld dat reeds vooraf betaald was en verloren zou gaan bij een verplaatsing naar een ander project. Pas toen haar vader dreigde om naar de rechtbank te stappen, werd ze verplaatst naar de school waar ze momenteel werkt. Ze zegt dit met enige gelatenheid, want verhalen over slecht functionerende organisaties heeft ze de afgelopen maanden wel vaker gehoord.

Ook op de tweede school wordt Anna geconfronteerd met moeilijkheden. In de eerste plaats is het moeilijk om een echte relatie op te bouwen met de Ghanese leerkrachten. Anna trekt zich vaak terug op haar kamertje tijdens de pauzes en geniet vooral van de vrije namiddagen en weekenden wanneer ze zich kan onderdompelen in het stedelijke leven en andere vrijwilligers kan ontmoeten. Na bijna een jaar in Ghana kan ze niet zeggen dat ze met iemand van de lokale bevolking vriendschap heeft gesloten. Daarnaast heeft ze het moeilijk met het toedienen van lijfstraffen – kinderen worden er gestraft met stokslagen. Hoewel vele

¹ Alle namen van de respondenten gebruikt in deze tekst zijn pseudoniemen.

leerkrachten op het eerste zicht akkoord gingen met de kritiek die ze hierop formuleerde, veranderde in praktijk weinig. Ze legt uit hoezeer deze gewoonte ingeburgerd is bij andere leerkrachten en ze heeft het over de minachting die ze hadden voor haar weigering om zelf lijfelijk te straffen. Je voelt de frustratie van deze jonge vrouw terwijl ze spreekt. Gevraagd hoe ze ermee omging, vertelt Anna dat ze in eerste instantie de directrice hierover inlichtte. Die bleef echter doof voor haar klachten. Daarom wees ze een belangrijke Amerikaanse fondsgever met Ghanese roots op deze praktijk. Deze persoon schaarde zich achter haar en maakte duidelijk dat lijfstraffen niet meer konden. Aangezien de school financieel afhankelijk was van de Amerikaanse, werd haar stem wel gehoord. Behalve door één leerkracht wordt de stok vandaag niet meer vastgepakt, tenzij ter dreigement. Anna had zichzelf een waakhondfunctie aangemeten. Desondanks staat ze nogal kritisch tegenover de veronderstelde blijvende impact en de inzet van vrijwilligerstoeristen.

*There are a lot of people trying to change things and that's a good thing but still, like for example, they donate a lot but when they go, it's used for something else. And that's what I often see: that people are in a project and they give something and then they go and then it's not used or they sell it.*² (Anna, vrijwilligerstoerist)³

² Alle fragmenten van interviews gebruikt in deze thesis zijn weergegeven in de taal waarin het interview plaats vond.

³ Na citaten uit interviews volgt het pseudoniem en de rol van de respondent in het kader van dit onderzoek. Om de anonimiteit verder te garanderen, wordt ook de datum van het interview niet vermeld. Uitzonderlijk is de positie van Lieke die in de zomer van 2010 een onderzoek heeft gedaan naar vrijwilligerstoerisme in Ghana en op het moment van het interview werkte als vrijwilligster.

1 INLEIDING

1.1 Waarom vrijwilligerstoerisme en ontwikkeling bestuderen?

Internationaal toerisme en de relatie met ontwikkeling zijn belangrijke onderwerpen binnen de sociale en politieke wetenschappen (Stronza, 2011). Toerisme wordt door de United Nations World Tourism Organisation (UNWTO) gedefinieerd als *'the activities of persons travelling to and staying in places outside their usual environment for not more than one consecutive year for leisure, business and other purposes'* (UNWTO; 2012, 17 juli). De toeristische industrie wordt gekenmerkt door een enorme groei sinds de jaren 1960 (Daher, 2007; De Sousa Santos, 2006; Guillot, 2007). Er zijn momenteel maar weinig samenlevingen die niet op enige wijze geconfronteerd worden met toerisme (Al Mahadin & Burns, 2007; Stronza, 2001). Toerisme wordt dan ook vaak gekaderd binnen het fenomeen dat 'globalisering' genoemd wordt, een begrip dat onder meer verwijst naar de sterke verbondenheid van de wereld (Daher, 2007; Debbage, 2000; De Sousa Santos, 2006; Guillot, 2007; Tsing, 2000). Dit proces van globalisering heeft echter niet voor iedereen dezelfde uitwerking. Terwijl de toeristische sector dankzij de groeiende middenklasse in het Westen *boomt*, zijn de obstakels voor migranten om naar de rijke westerse landen te gaan huizenhoog (Mowforth & Munt, 2009). Dit weerspiegelt de ongelijke relatie tussen het Westen en het Zuiden.

Toerisme is een ideaal vertrekpunt om thema's zoals politieke economie, sociale uitwisseling, culturele identiteit, mobiliteit en niet in het minst ontwikkeling te bestuderen (Stronza, 2001; Urry, 2007). De wetenschappelijke interesse voor het raakvlak tussen beide domeinen stamt vooral uit de jaren 1980. Verschillende regeringen in het Zuiden, waaronder de Ghanese, moedigen de toeristische sector aan als een mogelijke katalysator voor ontwikkeling. Met name vanuit academische hoek is de houding ten aanzien van massatoerisme echter overwegend negatief (Mowforth & Munt, 2009). Deels als reactie op de negatieve connotatie van massatoerisme, is er sinds de jaren 1990 een sterke toename van alternatieve vormen van toerisme zoals vrijwilligerstoerisme, ecotoerisme, rugzaktoerisme, etc. (Guttentag, 2009; Salazar, 2004). Vrijwilligersorganisaties springen maar al te graag op deze kar en hanteren termen als 'alternatief', 'participatief' en 'verantwoord' om een breuk te suggereren met massatoerisme. Door deze breuk wil alternatief toerisme zich presenteren als een ethisch verantwoorde katalysator voor ontwikkeling; deze vorm van toerisme zou immers respectvoller zijn tegenover de gastgemeenschap (McIntosh & Zahra, 2007). Hoewel er verscheidene vormen van alternatief toerisme bestaan, ligt de focus in de academische wereld

voornamelijk op ecologisch toerisme. Er worden heel wat positieve claims door en over alternatief toerisme gemaakt, wat het ondanks haar relatieve kleinschaligheid een heel boeiend onderzoeksthema maakt (Salazar, 2004; Mowforth & Munt, 2009).

In deze masterproef wordt dieper ingegaan op één vorm van alternatief toerisme, namelijk vrijwilligerstoerisme. Dit is een vrij recent onderzoeksdomein (Guttentag, 2009; Hampton, 2005; Hermans, 2006; Simpson, 2004). Vrijwilligerstoerisme wordt vaak gepromoot als een activiteit die zowel de lokale bevolking als de toerist ten goede komt. Toeristen zouden geconfronteerd worden met een andere cultuur en zichzelf leren kennen terwijl hun sociaal bewustzijn groeit. Tegelijkertijd zouden de lokale gemeenschappen op hun beurt geholpen worden door deze westerse *weldoeners* (Maekelbergh, 2011). Het wordt omschreven als één van de meest belovende vormen van duurzaam toerisme (Vodopivec & Jaffe, 2011). Bovendien wordt vrijwilligerstoerisme alsmaar aantrekkelijker voor jongeren in het Westen (Raymond & Hall, 2008). Deze populariteit hangt niet enkel samen met de gehanteerde discoursen, maar ook met de mogelijkheid voor jongeren om er een jaar tussen uit te knijpen (Simpson, 2004). Deze masterproef biedt me de kans om de relatie tussen vrijwilligerstoerisme in Ghana en ontwikkeling van naderbij te onderzoeken.

1.2 Probleemstelling en opbouw van de masterproef

Internationaal toerisme is een complex socio-cultureel fenomeen dat onmogelijk gereduceerd kan worden tot enkel datgene wat er gebeurt in het land van bestemming en de ontmoetingen die daar gebeuren (Salazar, 2004). Schijnbaar niet-politieke instanties, zoals vrijwilligersorganisaties, reflecteren en bevestigen immers specifieke machtsrelaties en mechanismes die samengaan met ontwikkeling (Cheong & Miller, 2000; Sillitoe, 2002). De groeiende interesse in vrijwilligerstoerisme is dan ook niet enkel indicatief voor de toeristische industrie, maar vertelt eveneens iets over het huidige ontwikkelingsdiscours en diens vertaling in de praktijk (Dann, 2002). Doorheen mijn onderzoek probeer ik meer inzicht te krijgen in de intersectie tussen ontwikkeling en vrijwilligerstoerisme in Ghana. Er wordt een kritische analyse gedaan van het discours gehanteerd door vrijwilligersorganisaties dat indicatief is voor een vernieuwde ontwikkelingsideologie en -praktijk (Vodopivec & Jaffe, 2011). Centraal staat de vraag hoe vrijwilligerstoerisme bijdraagt tot - en een reflectie is van - de huidige constructie van ontwikkeling (Simpson, 2004; Vodopivec & Jaffe, 2011). Het onderzoek wordt daarbij beperkt tot kleinschalige organisaties die zich bevinden in een schemergebied tussen commerciële en filantropische interesses.

Deze masterproef is naast de proloog en dit inleidende hoofdstuk onderverdeeld in zes delen en een besluit. Ieder deel is verder opgesplitst in hoofdstukken. Vooraleer in te gaan op het hoofdthema van dit onderzoek wordt in het tweede deel ‘Methodologische beschouwingen’ een korte toelichting gegeven over het etnografisch onderzoek waarop deze masterproef deels gebaseerd is en het uitgangspunt bij de analyse van de data. De lezer kan hierbij ook kennis maken met de respondenten. Het derde deel ‘Toerisme en ontwikkeling in het Zuiden’ schetst een beeld van de relatie tussen massatoerisme en ontwikkeling. Speciale aandacht gaat uit naar de politieke natuur van toerisme, een aspect dat meestal onderbelicht blijft (Cheong & Miller, 2000). Hiermee hoop ik dat de lezer de ruimere context van het onderzoek beter begrijpt. Het vierde deel gaat dieper in op het discours rond vrijwilligerstoerisme. In de volgende delen wordt dit veelbelovende discours diepgaand geanalyseerd op basis van het veldwerk en de literatuurstudie. In het vijfde deel wordt aangetoond dat de realiteit van het vrijwilligerstoerisme complexer is dan uit het discours blijkt. Er wordt geargumenteed dat vrijwilligerstoerisme illustratief is voor de depolitisering van ontwikkeling en bijdraagt tot het bestendigen van de bestaande neoliberale machtsverhoudingen. Het zesde en zevende deel maken duidelijk dat vrijwilligerstoerisme begrepen kan worden als een specifieke, neoliberale vorm van ontwikkelingspraktijk waarbij ontwikkeling deel wordt van de toeristische sector en elementen zoals armoede en ontwikkeling gecommodificeerd worden. Tot slot volgt een samenvattend besluit met aanbevelingen voor toekomstig onderzoek.

1.3 Definiëring van de gehanteerde begrippen

In deze masterproef worden enkele concepten gebruikt die een verduidelijking vereisen. Deze concepten worden hieronder gesitueerd om misverstanden te vermijden en hun belang binnen dit onderzoek te benadrukken.

1.3.1 Vrijwilligerstoerisme

Internationaal vrijwilligerstoerisme is een vorm van alternatief toerisme (Guttentag, 2009). ‘Alternatief toerisme’ zet zich af tegen het conventionele massatoerisme (Daher, 2007; Debbage, 2000; Stoddart & Rogerson, 2004). Alternatieve toeristen gaan op zoek naar een vakantie die voldoening geeft: deze personen zoeken naar een ‘echte’, ‘natuurlijke’ en ‘authentieke’ toeristische ervaring. Onder deze grote noemer vallen onder meer activiteiten zoals ecotoerisme, cultureel toerisme, liften en vrijwilligerstoerisme. Vaak betreft het reizen in een kleinere groep of individueel.

Een algemeen aanvaarde definitie van vrijwilligerstoerisme luidt als volgt:

Volunteer tourism is applied to those tourists who, for various reasons, volunteer in an organized way to undertake holidays that may involve the aiding or alleviating the material poverty of some groups in society, the restoration of certain environments, or research into aspects of society or environment. (Wearing, 2001, p. 1).

Het gaat bij deze definitie duidelijk om een ideaaltype. Zo kan in vraag gesteld worden of er wel degelijk hulp wordt verleend aan mensen en gemeenschappen die het materieel minder goed hebben. Dit ideaaltype hangt echter samen met de visie op ontwikkelingstoerisme in de westerse samenleving. Het is opmerkelijk dat er een zekere negatieve connotatie hangt aan de term vrijwilligers‘toerisme’ (De Hulst, 2009). Dit werd bevestigd in mijn onderzoek waar respondenten niet geneigd waren om zichzelf als vrijwilligerstoerist te zien en het concept niet representatief vinden voor hun bezigheden.

1.3.2 Vrijwilligersorganisaties

Vrijwilligerstoeristen gaan niet op eigen houtje naar het buitenland, maar via een organisatie die hen een project aanbiedt (Hermans, 2006). Er zijn verschillende soorten instituties en organisaties die opereren binnen de sector van het vrijwilligerstoerisme (Coghlan, 2007; Stoddart & Rogerson, 2004). Aangezien het onmogelijk is deze markt als een geheel te bespreken (Ingram, 2008), werd besloten de focus te leggen op één categorie, namelijk kleinschalige organisaties die een verscheidenheid aan projecten aanbieden. Ik ben me ervan bewust dat deze organisaties mogelijk niet representatief zijn voor alle organisaties in het veld, maar ze zijn wel typerend voor het soort vrijwilligersorganisaties die momenteel sterk opkomen in Ghana. Om echter de verscheidenheid aan organisaties duidelijk te maken worden hieronder, naast het soort organisaties waarop ik me concentreer, bijkomend twee soorten organisaties besproken waarmee ik geconfronteerd werd in Ghana.

Alvorens de drie categorieën te bespreken, is het belangrijk om het onderscheid te maken tussen enerzijds organisaties die als het ware het verblijf voor de vrijwilligers regelen en anderzijds projecten waar de vrijwilligers tewerk gesteld worden. Een vrijwilligersproject is de effectieve tewerkstellingsplaats van de vrijwilliger. De vrijwilligersprojecten waar de vrijwilligers aan meededen zijn (deels) in handen van de Ghanese overheid (wanneer het bijvoorbeeld gaat om publieke scholen of ziekenhuizen) of de bevolking zelf. Slechts een aantal projecten waaraan vrijwilligers participeerden worden gesteund door medewerkers in Europa. De vrijwilligersorganisaties die ik bespreek, hebben een faciliterende rol tussen het

project en de vrijwilligerstoerist. Meestal zijn het vrijwilligersorganisaties die op zoek gaan naar projecten, maar het gebeurt evenzeer dat projecten aankloppen bij vrijwilligersorganisaties in de hoop om vrijwilligerstoeristen te ontvangen.

Een eerste groep zijn de grote internationale alternatieve reisagentschappen die een basis hebben in het Westen en verscheidene plaatsen aanbieden in het Zuiden (Guttentag, 2009; Hermans, 2006; Raymond & Hall, 2008). Dit zijn organisaties die vaak exclusief opgericht zijn door Europeanen. Het zijn belangrijke internationale spelers binnen de markt van het alternatief toerisme die zich onder meer onderscheiden door een enorme waaier aan keuzemogelijkheden. Deze internationale organisaties die Ghana als bestemming aanbieden hebben vaak (grote) lokale partners waarvan de hoofdzetel vaak in Accra gesitueerd is. Dit betekent dus dat verschillende internationale vrijwilligersorganisaties in de praktijk meestal aankloppen bij dezelfde partner die de vrijwilligers in Ghana verwelkomt, begeleidt en naar een specifiek project doorverwijst.

Een tweede categorie omvat organisaties die enkel hun eigen project aanbieden. Deze organisaties zijn dikwijls opgericht door Europeanen die een lange periode (professioneel) actief waren in Ghana in samenwerking met lokale partners. Doordat de organisatie goed ontwikkeld is en focust op een specifiek thema, zoals de opvang van kinderen met een beperking of straatkinderen, vormen vrijwilligerstoeristen slechts een nevenactiviteit. Deze organisaties onderscheiden zich onder meer door de aan de vrijwilligerstoerist opgelegde werklust. De dagen van de vrijwilligerstoeristen zijn hier volledig gevuld en vastgelegd met een programma terwijl de vrijwilligerstoeristen bij andere organisaties meestal van kort na het middaguur niet meer moeten werken.

Deze masterproef beperkt zich tot één soort vrijwilligersorganisatie die momenteel in Ghana een enorme groei kent (Raymond & Hall, 2008). Deze vrijwilligersorganisaties bevinden zich in een schemerzone tussen commerciële ondernemingen en de vierde pijler. De vierde pijler is de verzamelnaam voor een zeer heterogene groep van initiatieven die buiten de traditionele pijlers vallen (Develtere, 2009). Deze vrijwilligersorganisaties zijn opgericht onder de impuls van de meer recente globaliseringsdynamiek in tegenstelling tot de andere pijlers die zijn opgericht in de nasleep van de koloniale 'Noord-Zuid verhoudingen'. Zo hebben de verschillende organisaties en projecten een basis in Europa die helpt in het aantrekken van vrijwilligerstoeristen en/of fondsen. Deze contacten resulteren bijvoorbeeld uit migratie of een vrijwilligersreis naar Ghana. Veel van deze organisaties bieden ook projecten aan in een beperkt aantal andere landen. Deze vrijwilligersorganisaties zijn dikwijls non-profit

organisaties. De staf in Europa wordt niet betaald wat de organisatie aanzienlijk goedkoper maakt. Het personeel in Ghana krijgt echter wel een loon. De vrijwilligersorganisaties leggen zelf doorgaans geen eisen op aan hun vrijwilligerstoeristen behalve een minimum leeftijd die doorgaans op 18 of 20 jaar ligt. De minimale verblijfsperiode die de organisatie vereist van de vrijwilligerstoerist verschilt sterk: van twee weken tot drie maanden.

1.3.3 Discours

Het is onmogelijk discoursen los te zien van kennis en machtsprocessen (Foucault 1977; Foucault & Rabinow, 1984; Gardner & Lewis, 1996). Visueel kan de macht voorgesteld worden als een complex netwerk van relaties en machtsposities die elkaar op een dynamische, interactieve manier beïnvloeden en versterken. Macht is dus geen persoonskenmerk dat individuen kunnen bezitten of verdelen (Maekelberg, 2011; Mifrat, 2004). De door macht geproduceerde discoursen zijn verbonden met de sociale, politieke en economische structuren van de samenleving. De kracht van discoursen schuilt erin dat bepaalde fenomenen, die het resultaat zijn van historische, sociale, politieke en economische processen, worden beschouwd als objectief, politiek neutraal en natuurlijk. Iedere samenleving heeft zijn eigen *regime of truth*, namelijk die discoursen die aanvaard worden en functioneren als ‘waarheid’ (Foucault & Rabinow, 1984). Voorbeelden zijn wetenschappelijke disciplines zoals economie, psychologie of geschiedenis maar er zijn ook discoursen omtrent psychologische gezondheid en ontwikkeling (Ferguson, 2005). Het is een totaliserende conceptie van de wereld, die individuen vormt. Het bepaalt de manier waarop er (niet) wordt gehandeld, gepraat en gedacht (Chambers, 2005; Foucault, 1977; Foucault & Rabinow, 1984). Discoursen blijven dus niet enkel op een ideologisch niveau maar hebben een werkelijk effect op de sociale realiteit.

Een discours is evenzeer een gebied van strijd. Het is een dynamisch linguïstische ruimte waarin sociale betekenis wordt geproduceerd of uitgedaagd (Grillo, 1997; Kauffmann, 1997). Discoursen zijn meervoudig en overlappend. Het concept discours is handig bij onderzoek naar de wijze waarop over een bepaald onderwerp gepraat en gedacht wordt en hoe het voorgesteld wordt (Mowforth & Munt, 2009). Een discoursanalyse beschouwt taal als iets functioneel. Toch beperkt ze zich niet enkel tot taal en lenen ook andere data zoals beelden of gedrag zich tot een discoursanalyse. De centrale vraag daarbij is niet of iets waar is of niet, maar wel welk doel het heeft. Het laat toe om stil te staan bij de sociale wereld en de complexiteit hiervan.

1.3.4 *Ontwikkeling*

Ontwikkeling kan het best begrepen worden als een hegemoniaal discours dat haar oorsprong kent en grotendeels vorm gekregen heeft door internationale instellingen, overheden, Niet-gouvernementele organisaties (ngo) en academici. Zo merkt Duffield (2002) op dat het netwerk van internationale hulp deel uitmaakt van een opkomend systeem van global governance. Het ontwikkelingsdiscours is cruciaal in de manier waarop de wereld verbeeld en gecontroleerd wordt door diegene met macht (Gardner & Lewis, 1996). Noties van ontwikkeling zijn zo sterk verbonden met ons denken en handelen dat het moeilijk is om zich een wereld voor te stellen zonder ontwikkeling.

Twintig jaar geleden was het geheel iets anders dan nu... dat ligt aan de mentaliteit in Europa. Ja, dat vind ik zo, wat goed klinkt is zeker kinderverzorging, family planning, emancipatie van de vrouw, ... dat zijn dingen die goed liggen. Je moet niet meer aankomen met agricultural projects terwijl 20 jaar geleden dat was het: 'agricultural project': mensen meer eten geven. (Peter, expert)

Doorheen de geschiedenis is het discours over ontwikkeling dikwijls verschoven als een gevolg van de toenmalige politieke economische situatie (Edelman & Haugerud, 2005; Escobar, 2005; Leys, 2005). De term ontwikkeling heeft dan ook verschillende – vaak tegenstrijdige – betekenissen en interpretaties (Mowforth & Munt, 2009). Er wordt echter bijna universeel aanvaard dat ontwikkeling kan gebracht worden door economische verandering en de expansie van het kapitalisme. Door in deze masterproef te denken over ontwikkeling in termen van een discours is het mogelijk om machtsrelaties te betrekken bij de analyse terwijl tegelijkertijd de huidige vormgeving van ontwikkeling bestudeerd kan worden (Grillo, 1997). Het ontwikkelingsdiscours heeft het immers geleid tot een set van praktijken en objectieve entiteiten die een werkelijk effect hebben (Gardner & Lewis, 1996). De centrale vraag is bijgevolg niet of vrijwilligerstoerisme ontwikkeling brengt, maar het soort ontwikkeling dat vrijwilligerstoerisme brengt en consolideert.

2 METHODOLOGISCHE BESCHOUWINGEN

Nu de probleemstelling is geformuleerd en de belangrijkste concepten gedefinieerd zijn, wordt in dit deel de methodologie beschreven. Dit uitschrijven geeft een houvast aan de onderzoeker zelf en biedt de lezer de kans om kritisch te reflecteren over het onderzoek en de daarbij behorende onderzoeksresultaten. Het eerste hoofdstuk biedt een overzicht van het etnografisch onderzoek. Er wordt stil gestaan bij de specifieke onderzoekstechnieken die gebruikt werden gedurende de periode in het veld. Vervolgens wordt er gereflecteerd over de voor- en nadelen van de gebruikte methodes, waarna er uitgebreid wordt ingegaan op het uitgangspunt van de analyse. Ik situeer mezelf als onderzoeker in een specifieke context waarin bepaalde machtsrelaties aanwezig zijn. In het laatste hoofdstuk ‘Beschrijving van de respondenten’ is het de bedoeling om reeds even kort kennis te maken met de respondenten.

2.1 Methodologie

Tijdens de maanden augustus, september en oktober 2011 bracht ik drie maanden door in Ghana. De eerste drie weken heb ik zelf gewerkt als vrijwilligster in een weeshuis in Sekyere Ghana. Mijn onderzoek vond in chronologische volgorde plaats in (of op weg naar) Sekyere, Nkoranza, Tamale, Molé, Bolgatanga en Accra. De kaart van Ghana (zie figuur 1) geeft de geografische ligging weer van deze steden, met uitzondering van het tussen Kumasi en Manpong gelegen dorpje Sekyere. Tijdens het bewandelen van mijn onderzoekstraject heb ik mij, net zoals Decorte (2010), laten leiden door mijn respondenten en door wat er zich afspeelde in mijn onderzoeksveld. Ik was in staat om van elk van de 23 vrijwilligerstoeristen minstens één interview af te nemen. Aangezien ik me uiteindelijk beperkt heb tot slechts één categorie van organisaties bleven er 17 interviews met de vrijwilligerstoeristen van zes verschillende organisaties over bij de data analyse. Daarnaast heb ik ook een zestal interviews afgenomen van experts (mensen met veel kennis en ervaring over vrijwilligerstoerisme of over Ghana). Tenslotte heb ik interviews afgenomen van vier medewerkers bij drie verschillende vrijwilligersorganisaties en zeven interviews van medewerkers van projecten (cfr. infra 2.3).

Figuur 1 – Kaart Ghana (Geographic Guide, n.d.)

De lokale bevolking, door de vrijwilligersorganisaties en –toeristen beschouwd als hulpontvangers, werd niet geïnterviewd. Door het gebrek aan informatie van de lokale bevolking kan het lijken alsof ik de lokale bevolking als homogeen en passief afschilder (Palacios, 2010). Ik ben me echter bewust van de diversiteit aan stemmen en *the agency* van de leden uit de lokale gemeenschappen.

Hoewel de meeste contactpersonen in de steden verbleven, ben ik in geslaagd veldwerk te doen in een rurale gemeenschap en te spreken met enkele vrijwilligerstoeristen uit kleine dorpjes. Ik heb mijn respondenten verzameld aan de hand van de sneeuwbalmethode. De interviews werden afgenomen op publieke plaatsen zoals een café of simpelweg onderweg naar een nieuwe stad of in de private vertrekken van mijn tijdelijke verblijfplaatsen. Aan de hand van semigestructureerde interviews liet ik mijn respondenten aan het woord (Davies,

2008). De conversatieduur verschilde van een half uur tot drie uur. Wanneer mogelijk werden personen verscheidene keren geïnterviewd, aangezien mijn eerste interviews heel ruim en verkennend waren. Een aantal onderwerpen werd standaard aangehaald:

- de praktische kant van het vertrek en verblijf
- de motivatie om zich te engageren
- de organisatie en het project
- de beleving van het ‘zijn’ in Ghana
- reflecties over ontwikkeling in het algemeen en specifiek binnen de situatie waarin zij zich bevonden
- de verwachtingen over de persoonlijke en organisatorische toekomst

Deze structuur van de vragenlijst werd behouden bij het interviewen van medewerkers van vrijwilligersorganisaties en projecten. Om het discours van de organisaties weer te geven, heb ik me gebaseerd op een combinatie van interviewdata, online informatie en folders. Hierdoor kon ik de subjectieve data van de interviews en observaties afwegen op basis van het publieke discours (Palacios, 2010). Aangezien enkele organisaties niet met naam vermeld wouden worden, heb ik deze lijn doorgetrokken naar alle organisaties en projecten. De meerderheid van de interviews werden opgenomen en bij thuiskomst in België getranscribeerd ad verbatim. De data werden geanalyseerd met behulp van Nvivo, een software programma gericht op kwalitatieve data-analyse waarbij gebruik gemaakt kan worden van een zelfgecreëerd coderingssysteem.

Daarnaast lieten informele gesprekken me toe om de respondenten beter te leren kennen. Ook kreeg ik van verscheidene vrijwilligerstoeristen de goedkeuring om hun persoonlijke blog te gebruiken als onderzoeksmateriaal. Hierbij moet echter de kanttekening geplaatst worden dat veel vrijwilligerstoeristen hun ervaring naar de buitenwereld toe rooskleuriger afschilderden dan ze in werkelijkheid werden beleefd. Het belang van zelfrepresentatie mag hierbij niet onderschat worden (Abrams & Hogg, 2004). Naast deze semigestructureerde interviews heb ik ook informatie verkregen op basis van participerende observatie van de dagelijkse leefwereld van de vrijwilligerstoeristen (Vogt, 2010). Deze waarnemingen waren mogelijk bij drie projecten, namelijk een weeshuis, een dorpskliniek en bij een project voor kinderen met beperking waar huisbezoeken werden afgelegd door de vrijwilligerstoeristen. Dit alles kon slechts gedurende een relatief beperkte periode worden uitgevoerd. Desalniettemin bood het

een dieper inzicht in de werking van de verscheidene organisaties en de rol die vrijwilligerstoeristen hierin spelen. Bij enkele projecten kon ik gebruik maken van de logboeken als extra informatiebron. Hoewel deze aanvullende informatiebronnen de analyse en bijgevolg ook de inhoud van mijn masterproef hebben beïnvloed, werden deze niet op eenzelfde systematische wijze geanalyseerd als de interviewdata.

Wanneer ik een kritische blik werp op de gebruikte methodes is de belangrijkste praktische beperking van dit onderzoek het gebrek aan tijd in het veld. Drie maanden is amper voldoende om een relatie op te bouwen met de medewerkers van de organisaties en projecten. Daarenboven was het onmogelijk om me te richten op één specifieke case studie. Hoewel ik met het merendeel van de respondenten gedurende verscheidene weken een band kon opbouwen, was mijn verblijf op andere plekken uitermate kort; soms verbleef ik er slechts enkele dagen. Bovendien vormde ook de taalbarrière een probleem tijdens deze gesprekken. Hoewel er wel degelijk aandacht is voor de stem van de lokale medewerkers zijn deze interviews hierdoor inhoudelijk minder rijk. Daarnaast ontbreekt informatie over de gastfamilies en de lokale bevolking. Deze masterproef is bijgevolg vooral gestoeld op de stem van de vrijwilligerstoeristen. Hierbij moet ik opmerken dat er een extra bias is door een gebrek aan data van vrijwilligerstoeristen die zich verloren voelen. Zij zijn minder aanwezig op openbare plaatsen en dus moeilijker te bereiken. De relatief korte en soms zeer intense ontmoetingen komen echter wel overeen met de wereld waarin het merendeel van de vrijwilligerstoeristen zich bevinden (McGehee & Santos, 2004). Deze korte periode waarin ik de vrijwilligerstoeristen leerde kennen, bleek dan ook geen bezwaar te zijn voor diepgaandere interviews. Czarniewska (1998) en Urry (2007) argumenteerden reeds dat de mobiliteit van het studieobject een mobiliteit van de onderzoeker vereist. Voor vrijwilligerstoeristen is het deel van hun verblijf in Ghana waarin ze rondtrekken met de trotro⁴, trekpleisters bezoeken, herinneringen delen over hun periode als vrijwilligerstoerist en nieuwe herinneringen creëren met toevallige medereizigers, belangrijk. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat op verschillende momenten vertrouwelijke persoonlijke informatie gedeeld werd gedurende de interviews (Vogt, 2010). Wat dus enerzijds als een zwakte van het onderzoek kan worden beschouwd, kan anderzijds bekeken worden als de sterkte ervan, namelijk het hanteren van een flexibele methode aangepast aan de manier van leven van de vrijwilligerstoeristen.

⁴ Een soort van kleine bussen waarin een 18-tal mensen vervoerd kunnen worden.

2.2 Uitgangspunt bij analyse

Onvermijdelijk ben je als onderzoeker verweven met de realiteit, wat impliceert dat jouw positie een effect heeft op het onderzoeksproces en de resultaten (Abu-Lughod, 1989; Czarniaska, 1998; Davies, 2008; Lash, 2006). Zo werd ik als blanke jonge vrouw in eerste instantie door veel Ghanezen aanzien als vrijwilligster eerder dan als onderzoekster. Deze masterproef kan dan ook slechts beschouwd worden als een weergave van mijn ideeën en ervaringen in een welbepaalde context. Daarbij mag het belang van – onbewust ervaren – machtsrelaties niet uit het oog verloren worden (Abu-Lughod, 1989; Friedman, 2002; Forchtner, 2011; Pels, 1999; Saïd, 1989). Machtsrelaties tussen het Zuiden en het Westen kunnen vandaag dan wel subtieler zijn dan tijdens de koloniale periode, dit betekent niet dat ze afwezig zijn. Zo wijzen Scheyvens & Storey (2006) op de geprivilegieerde situatie waarin westerse wetenschappers zich reeds bevinden, gezien hun mogelijkheid om naar het Zuiden te reizen voor hun onderzoek. Terecht of onterecht gebruiken de auteurs hiervoor de term ‘academisch toerisme’. De vraag stelt zich of het zinvol is om onderzoek te voeren als de resultaten toch gekleurd zijn door de ongelijke machtsrelaties, het onderzoeksontwerp, de onderzoeker zelf, etc. (Vogt, 2010). Kloos (geciteerd in Vogt, 2010, p. 45) formuleert een antwoord op deze vraag:

We should (...) take such a research design for what it really is: a beginning of a dialectically structured process of the production of knowledge, rather than a blueprint of an investigation. (Kloos geciteerd in Vogt, 2010, p. 45).

Ik heb geprobeerd dit idee te realiseren door ondermeer hierboven mijn eigen subjectiviteit als onderzoeker te duiden. Voorts heb ik mijn informanten de mogelijkheid te geven om zich te focussen op die onderwerpen waarmee ze op dat moment bezig waren (Vogt, 2010). Er wordt geluisterd naar wat de informanten echt te vertellen hebben. Daarenboven maakt de diversiteit aan methodes het mogelijk om de probleemstelling vanuit verschillende invalshoeken te belichten (Palacios, 2010). Ik blijf me er echter van bewust dat bepaalde aspecten van mijn persoonlijke identiteit en mijn positie als onderzoekster mijn perceptie en de evolutie van het veldwerk hebben beïnvloed op manieren die ik waarschijnlijk niet volledig kan vatten.

Door te vertrekken uit etnografisch onderzoek is het mogelijk om met een andere, kritische, invalshoek naar de veronderstelde ontwikkelingsimpuls van vrijwilligerstoerisme te kijken (Bjerén, 1997; Wodak & Kendall, 2007). Dit maakt het mogelijk om vernieuwende, niet-conformistische ideeën te ontwikkelen over de sociale realiteit (Garder & Lewis, 1996; Scheyvens & Storey, 2006). Deze via empirie verkregen data maakt het mogelijk om te

onderzoeken wat het betekent voor de actoren zelf: waarom doen mensen aan vrijwilligerstoerisme? Welke processen van betekenisgeving zijn er aanwezig? Wat betekent ‘ontwikkeling’ voor de vrijwilligerstoeristen? Het laat toe de verscheidenheid van de ervaringen te belichten (Salazar, 2004) terwijl tendensen geïdentificeerd kunnen worden. Door het uitvoeren van een etnografisch onderzoek worden bepaalde aspecten van het vrijwilligerstoerisme belicht die anders onzichtbaar zouden blijven. Dit gaat samen met de ontwikkeling van vragen die in de bestaande literatuur afwezig blijven (Abu-Lughod, 1989; Gray & Campbell, 2007; Scheyvens & Storey, 2006; Vogt, 2010), zoals “wat vertelt het over de samenleving als we verwachten dat vrijwilligerstoeristen kunnen handelen als ‘ontwikkelingsagenten’?” De antwoorden op voorgaande vragen weerspiegelen de complexiteit van de realiteit (Grillo, 1997). De informatie verzameld tijdens het veldwerk werd aangevuld met een onderzoek naar de gehanteerde discourses op de websites en in de brochures van de respectievelijke organisaties.

In deze masterproef wordt met een zekere kritische attitude naar de discourses van de vrijwilligersorganisaties en de -toeristen gekeken. Ondanks het pluralistische karakter van de kritische discoursanalyse, werd dit de afgelopen twee decennia een gevestigde academische traditie (Forchtner, 2011; Hammersley, 2002). Deze vrij heterogene beweging heeft gemeenschappelijk dat discourses gezien worden als fundamenteel in de (re)productie van de samenleving. Er wordt geen strikte semiotische analyse uitgevoerd op de discourses van de respondenten maar met behulp van de literatuurstudie wordt de ideologische achtergrond en machtsprocessen inherent aan de discourses van naderbij bestudeerd (Foucault & Rabinow, 1984; Mowforth & Munt, 2009). Centraal staat de manier waarop de discourses over vrijwilligerstoerisme en de veronderstelde ontwikkelingsimpact het huidige ontwikkelingsdiscours en praktijk reflecteren en bevestigen. Daarom werd tijdens de analyse vertrokken vanuit de data en parallellen getrokken met het huidige neoliberal geïnspireerde ontwikkelingsdiscours en -praktijk

2.3 Beschrijving van de respondenten

De ruggengraat van dit onderzoek zijn de respondenten. De selectie van deze respondenten was veeleer gebaseerd op praktische overwegingen (toegang) dan het gevolg van een gerichte selectiepolitiek met vooraf duidelijk omschreven criteria zoals dat bijvoorbeeld bij purposeful sampling (Sandelowski, 1995) het geval is. In dit hoofdstuk worden de drie categorieën van respondenten - vrijwilligerstoeristen, medewerkers van organisaties en projecten en experts – voorgesteld aan de hand van enkele analytisch relevante kenmerken.

In totaal heb ik 23 vrijwilligerstoeristen geïnterviewd. Deze participeerden niet allemaal in het soort vrijwilligersorganisaties waar ik me uiteindelijk besloot op te focussen. Hoewel de verhalen en de impressies van de zes vrijwilligerstoeristen die ik niet geselecteerd heb wel degelijk meer inzichten boden, zijn deze niet opgenomen in de analyse. Tabel 1 geeft een overzicht van de 17 vrijwilligerstoeristen die wel in de analyses werden opgenomen.

Tabel 1 – Overzicht respondenten: vrijwilligerstoeristen

Naam	Leeftijd	Nationaliteit	Activiteitsstatus/ Beroepstatus	Project	Tijd
Kristel	21	Nederlands	Werkzoekend Opvoedster	Naschoolse opvang voorzien	6 maanden
Lucas	24	Nederlands	Student sport en beweging	- Geven van seksuele voorlichting - Coach voetbalteam - Sportles in dovenschool	4 maanden
Remco	21	Nederlands	Student sport en beweging	- Geven van seksuele voorlichting - Coach voetbalteam - Sportles dovenschool	4 maanden
Arne	53	Nederlands	Leerkracht aan de hoge school	Adviseur middelbare school	6 weken
Lieke	25	Belg	Werkzoekend Sociaal en cultureel antropoloog	Bezoeken van kinderen met een beperking in de thuisomgeving	1 jaar
Maaïke	28	Nederlands	Student verpleegkunde	Verpleegster	10 weken
Benny	24	Duits	Student geneeskunde	Dokter	6 weken
Leander	25	Nederlands	Student geneeskunde	Dokter	2 maanden
Frederick	27	Nederlands	Student opvoeder	- Lesgeven in een school voor mensen met een beperking - Bezoeken van kinderen met een beperking in de thuisomgeving	3 maanden en twee weken
Kazimoto	23	Japans	Student geneeskunde	- Verpleger - werken in weeshuis	1 maand
Anna	20	Duits	Student	Leerkracht	12 maanden
Jasper	24	Nederlands	Student verpleegkunde	Verpleger	9 weken
Tineke	19	Nederlands	Student verpleegkunde	Verpleegster	5 maanden
Ward	21	Nederlands	Student toneelregie	Medewerker filmstudio	2 maanden en 2 weken

Annelot	24	Nederlands	Werkzoekend Forensisch orthopedagoog	Bezoeken van kinderen met een beperking in de thuisomgeving	3 maanden
Eva	21	Nederlands	Student psychologie	Bezoeken van kinderen met een beperking in de thuisomgeving	3 maanden
Tim	24	Belg	Werkzoekend Student sociaal en cultureel werk	Leraar	3 maanden

De meerderheid van de vrijwilligerstoeristen waren tussen de twintig en dertig jaar oud. Dit ligt in de lijn van bevindingen over het socio-demografische profiel van vrijwilligerstoeristen in de literatuur (Hermans, 2006). Mensen uit verschillende levensfasen kunnen echter kiezen voor een dergelijke reis getuige de 53 jarige leerkracht Arne.

Van de 23 vrijwilligerstoeristen die ik geïnterviewd heb, had een groot deel de Nederlandse nationaliteit. Dit is geen toeval want Nederlandse vrijwilligerstoeristen en vrijwilligersorganisaties zijn sterk vertegenwoordigd in Ghana. Daarnaast speelt mee dat ik gekozen heb voor een sneeuwbalmethode om mijn respondenten te verzamelen waardoor ik met verscheidene vrijwilligerstoeristen uit eenzelfde organisatie heb gesproken.

De overgrote meerderheid van de respondenten volgen een richting in wat ook wel de ‘zachtere’ sector wordt genoemd. De uitzonderingen hierop zijn een student die een opleiding volgde tot regisseur, twee studenten die de Hoger Beroeps Onderwijs (HBO) opleiding sport en bewegen deden en een leerkracht in de economische wetenschappen. Veel respondenten hadden het gevoel dat het hun laatste kans was om vrijwilligerswerk te doen in het buitenland. Dit hangt samen met enkele keerpunten in hun levensloop. Zo begon Anna aan een hogere opleiding en had Eva net haar bachelor afgerond waardoor een tijdelijke studiestop gemakkelijker in te lassen was. Lieke, Annelot en Tim waren juist afgestudeerd en bevonden zich op het kruispunt tussen studeren en werken. Arne was de enige persoon met professionele werkervaring en besloot dit jaar om deeltijds te werken. Hij stond al een aantal jaar te popelen om nog eens gedurende enkele weken in het buitenland te vertoeven. Frederick zou trouwen op het moment van terugkeer wat het volgens hem zou bemoeilijken om in de toekomst nog zo’n lange tijd in Afrika te verblijven. Buiten Kristel, die haar job heeft opgegeven, had geen van de vrijwilligerstoeristen het gevoel dat een bepaalde kans gemist werd in het thuisland. Een deel van deze vrijwilligerstoeristen konden hun verblijf in Ghana kaderen binnen een stage, vooral bij de toekomstige verplegers en dokters kwam dit vaak voor. Verschillende respondenten lieten blijken dat ze eerder toevallig bij het uiteindelijke project terecht zijn gekomen. Sommigen kiezen bewust voor een project dat in het verlengde

ligt van hun studies of ervaringen terwijl anderen juist voor een domein kiezen dat nog niet verkend is.

Kazimoto, Benny, Leander, Maaïke, Tineke en Jasper werken als dokter of verpleegster. Lucas en Remco hadden een druk programma waarbij ze zowel sportlessen geven op een dovenschool, voetbaltrainingen voorzien en seksuele voorlichting geven. De andere twee vrijwilligerstoeristen, Ward en Frederick, deden stage in het kader van hun respectievelijke opleiding als regisseur en als opvoeder. Frederick werkte hiervoor samen met Lieke, Eva en Annelot in een project gericht op kinderen met een beperking. Arne deed vrijwilligerswerk op een school waarbij hij beleidsadviezen probeerde te formuleren. Kristel deed vrijwilligerswerk bij een project rond de emancipatie van vrouwen en jongeren, wat uiteindelijk neerkwam op naschoolse opvang. Tim en Anna werkten als leerkracht. Tim's cynische interpretatie van zijn werk klonk als volgt: *'blank zijn en kinderen aantrekken om naar school te gaan'*. Hoewel verscheidene organisaties programma's voor groepen hebben, hebben de meeste van de respondenten zich individueel ingeschreven. Individueel reizen geeft immers meer vrijheid waardoor er een grotere flexibiliteit is in de manier waarop het verblijf in Ghana vorm krijgt.

Tabel 2 – Overzicht respondenten: medewerkers vrijwilligersorganisaties/projecten

Naam	Geslacht	Nationaliteit	Functie	Vrijwillig?
Joseph	Man	Ghanees	- Oprichter project huisbezoeken bij kinderen met een beperking - Verantwoordelijk voor de vrijwilligerstoeristen	Doet dit vrijwillig
Michael	Man	Ghanees	- Medewerker project huisbezoeken bij kinderen met een beperking - Verantwoordelijk voor de financiën	Doet dit vrijwillig
Karen	Vrouw	Nederlands	- Medewerker project huisbezoeken bij kinderen met een beperking - Voorzien in fondsen en uitwerken Nederlandse pijler	Ja en werkt vrijwillig bij het project
Fiema	Man	Ghanees	Lid van bestuur vrijwilligersorganisatie	Neen
Joe	Man	Ghanees	Medewerker vrijwilligersorganisatie	Neen

Moses	Man	Ghanees	Financieel verantwoordelijke vrijwilligersorganisatie	Ja, werkte in het begin vrijwillig voor de organisatie
Sei	Man	Ghanees	Directeur vrijwilligersorganisaties	Neen
Ojo	Man	Ghanees	Directeur weeshuis	Neen
Gladice	Vrouw	Ghanees	Verpleegster in ziekenhuis waar ze vrijwilligerstoeristen ontvangen	Neen
Laura	Vrouw	Ghanees	Vroedvrouw in ziekenhuis waar ze vrijwilligerstoeristen ontvangen	Neen
Paul	Man	Ghanees	Directeur weeshuis	Neen

De tweede tabel geeft weer dat er in totaal vier medewerkers van vrijwilligersorganisaties en zeven medewerkers van projecten geïnterviewd werden. Ik heb gedurende enkele dagen mee kunnen draaien bij (1) het weeshuis van Ojo, (2) het ziekenhuis waar ondermeer Gladice en Laura werken en (3) een project voor kinderen met een beperking. Dit laatste project was opgericht door Michael en het Nederlandse staflid Karen en wordt momenteel gesteund door Michael. Bij dit laatste project kon ik enkele vergaderingen mee volgen en was ik eveneens in de gelegenheid om enkele vragen te stellen aan Karen.

Tabel 3 – Overzicht respondenten: experts

Naam	Nationaliteit	Functie	Vrijwillig?
Lieke	Belg	- Onderzoek gedaan in de zomer van 2010 naar vrijwilligerstoerisme in Tamale - Bezoeken van kinderen met een beperking in de thuisomgeving	Ja
Gerdien	Nederlands	- Uitbaatster hotel - onofficiële coördinator vrijwilligersorganisatie	Ja
Ineke	Nederlands	- Uitbaatster hotel - Plannen voor beginnen vrijwilligersorganisatie	/
Peter	Nederlands	- Missionaris - Staflid koepel van projecten	Ja
Nele	Nederlands	- Tientallen jaren ervaring als dokter in Nkoranza - Oprichtster vrijwilligersorganisatie maar heeft momenteel geen functie binnen de organisatie	/
Marc	Amerikaan	Financieel verantwoordelijke vrijwilligersorganisatie	Ja
Janneke	Zwitsers	Medewerker vrijwilligersorganisatie	Neen
Emma	Zwitsers	- Vrijwilligerstoerist bij vrijwilligersorganisatie - Ervaring als leerkracht in Ghana	Ja

Zoals uit tabel 3 kan worden afgeleid is er een sterke diversiteit in mensen die onder de noemer expert vallen in deze masterproef. Een gemeenschappelijk kenmerk van al deze individuen is dat zij een unieke kennis hadden over vrijwilligerstoerisme of Ghana waardoor

ze als experts mijn blik verruimd hebben. Lieke werd zowel meegerekend bij de vrijwilligerstoeristen als bij de experts omdat ze reeds onderzoek had gedaan naar vrijwilligerstoerisme in Ghana gedurende de zomer van 2010 en op het moment van mijn verblijf als vrijwilligerstoerist werkte bij het project voor kinderen met een beperking van Michael en Karen.

3 TOERISME EN ONTWIKKELING IN HET ZUIDEN

Alvorens in het vierde deel dieper in te gaan op de discoursen van vrijwilligerstoerisme, wil ik in dit deel de context die geleidt heeft tot, en tegelijkertijd vorm geeft aan, het fenomeen vrijwilligerstoerisme bespreken. Er wordt stilgestaan bij de inherente politieke natuur van toerisme, een aspect dat vaak genegeerd wordt in de academische literatuur (Cheong & Miller, 2000). In het eerste hoofdstuk wordt ingegaan op het door verscheidene supranationale en nationale instellingen gedeelde discours over massatoerisme als katalysator voor ontwikkeling (Stronza, 2001; Mowforth & Munt, 2009). In het tweede hoofdstuk wordt gewezen op de dominantie en controle over toerisme door het Westen. Robinson (aangehaald in Daher, 2007, pp. 20-21) gebruikt de termen ‘imperialisme’ en ‘neokolonialisme’ voor de verhouding tussen het Westen en het Zuiden op het domein van toerisme. Alternatief toerisme zou ontstaan zijn als een reactie op de kritiek die het massatoerisme te verduren kreeg en lijkt een radicale breuk te betekenen. In het derde en vierde hoofdstuk wordt het etnografisch onderzoek gesitueerd in Ghana. In het derde hoofdstuk wordt Ghana beschreven als ontwikkelingsland en als toeristische bestemming. Hieruit blijkt meteen de contradictie van het Zuiden door de lens van toerisme te bestuderen. Ter afronding bespreek ik in het vierde hoofdstuk vrijwilligerstoerisme in Ghana. Aangezien er weinig diepgaande analyses over (vrijwilligers)toerisme in Ghana bestaan, zijn de laatste twee hoofdstukken summier en voornamelijk beschrijvend.

3.1 Toerisme en ontwikkeling: het verband?

Uitsluitend gebaseerd op cijfers en statistieken lijkt het ontwikkelingspotentieel van toerisme enorm. Een studie van de UNWTO toont aan dat in 1995 nationaal en internationaal toerisme 200 miljoen jobs creëerde wereldwijd (Daher, 2007).⁵ Data uit 2008 geven aan dat de toeristische industrie globaal ongeveer 231 miljoen arbeidsplaatsen genereerde (Africa Travel Association, 2008). De Africa Travel Association (2008) schat dat tegen 2020 ongeveer twee triljoen dollar zal circuleren in de toeristische sector en dat de aantrekkingskracht van Afrika zal toenemen. Steeds meer reizigers verkiezen Afrika boven een andere bestemming. In 2001 ging het merendeel van de toeristen naar Noord-Afrika en ontving West-Afrika ongeveer 10%

⁵ Mowforth & Munt (2009) merken op dat het belangrijk is om kritisch te zijn tegenover deze data. De UNWTO oefent ook macht uit via de controle over de dataverzameling, economische impact studies en marktonderzoek in het toeristische veld. Desalniettemin erkent iedere instantie de UNWTO als de meest volledige en betrouwbare bron over toerisme. Onafhankelijk experts en economen argumenteren echter dat de statistieken van de UNWTO en , de analyses hiervan, zeer gekleurd zijn. Deze data kunnen dan ook enkel worden beschouwd als een indicatie voor de sector.

van het aantal reizigers. Gezien de turbulentie in Noord-Afrika het afgelopen jaar kan verwacht worden dat deze verhoudingen er momenteel anders uitzien.

Reizen naar het Zuiden zijn aantrekkelijk omwille van de schoonheid van de natuur en de culturele diversiteit (Mowforth & Munt, 2009). Ze worden gepromoot bij de middenklasse als avontuurlijk, een manier om fragiele, exotische en bedreigde landschappen te zien en een culturele ontmoeting te ervaren. In de jaren 1950 werd toerisme beschouwd als een voordelige zorgeloze industrie, een paspoort voor ontwikkeling (Brohman, 1996; Day, 2004). Toerisme als een katalysator voor ontwikkeling past binnen een neoliberale, op economische groei gefocuste ontwikkelingsopvatting (Brohman, 1996; Mowforth & Munt, 2009). Toerisme is langzaam een 'gelegitimeerde' sector en activiteit geworden op de ontwikkelingsagenda van onder meer het International Monetary Fund (IMF) en de Wereldbank. Financiële hulp wordt door deze instanties verbonden aan beleidshervormingen die staatsinterventie in de economie beperkten en een marktgeoriënteerde groei aanmoedigden. Via deze mechanismen oefenden het IMF en de Wereldbank in de jaren 1980 sterke druk uit op de nationale overheden om de toeristische industrie te ontwikkelen in eigen land. Het zijn echter niet enkel het IMF en de Wereldbank die hierin een belangrijke rol hebben gespeeld. In de jaren 1970 werden door commerciële banken in het Westen oliedollars geïnvesteerd in toeristische enclaves in het Zuiden, ondanks de kritiek dat verschillende toeristische ontwikkelingsprojecten slecht gepland en uitgevoerd werden. Daarnaast stond United States Agency for International Development (USAID) tijdens de jaren 1980 bekend voor het negeren van de schadelijke invloed op de natuur en de samenlevingen door zijn toeristische ontwikkelingsprojecten.

Nog steeds wordt toerisme door enkele experts en regeringen in het Zuiden beschouwd als een aantrekkelijke sector om in te investeren (Africa Travel Association, 2008; Mowforth & Munt, 2008). Vandaag zien we dat Afrikaanse regeringen alsmaar meer geld in toerisme pompen. Ook enkele respondenten geven een aantal verklaringen voor de populariteit van toerisme. Enkelen stellen zelfs dat massatoerisme een goede en mogelijk een betere stimulator is dan vrijwilligerstoerisme voor ontwikkeling van het Zuiden.

I would say Ghana profit the most of the tourists [en in mindere mate van de vrijwilligerstoeristen] (...). Tourism and also - how do you say - the intercontinental contact and... I think this is for every country important to have this. (Emma, vrijwilligerstoerist)

Soms werd er aangehaald dat deze verbetering van internationale contacten kon leiden tot wereldvrede. Andere voordelen die aangehaald worden door supranationale agentschappen, overheden en leken zijn onder meer de idee dat toerisme geen kapitaalinjecties of complexe technologische middelen vereisen, wat zou betekenen dat ook kleine lokale ondernemers de kans hebben om te investeren in toerisme. Deze landen zouden eveneens baat hebben bij het 'duurzame' karakter van toerisme dat, in tegenstelling tot bijvoorbeeld olie, hernieuwbaar is (Day, 2004). De Africa Travel Association (2008) gaat sterk uit van een trickle-downeffect wanneer ze stelt dat de verdere ontwikkeling van de toeristische sector de economie van de regio zal versterken, de werkgelegenheid zal doen toenemen, en bijgevolg ook de algemene levenskwaliteit van de burgers positief zal beïnvloeden. Zeker bij zogenaamde 'zon, zee en zand' regio's zou toerisme eindeloze groeimogelijkheden betekenen (Stronza, 2001). De assumptie van een sterk trickle-downeffect van toerisme wordt gedeeld door enkele van de vrijwilligerstoeristen en medewerkers van vrijwilligersorganisaties. Gegeven de globale groei van de dienstensector, beschouwden veel ontwikkelde landen toerisme als een transformatiemiddel voor de economie van ontwikkelingslanden. Het merendeel van de bevolking in verscheidene ontwikkelingslanden, zoals Ghana, is immers tewerkgesteld in de landbouw en onder invloed van toerisme zouden deze economieën kunnen evolueren naar een diensteneconomie (Daher, 2007).

3.2 Een analyse van de impact van toerisme

Wanneer er gekeken wordt naar veranderingen resulterend uit toerisme, verdwijnt het algemene rooskleurige beeld opgehangen in het pro-toerisme discours (Daher, 2007; Stronza, 2001). De neokoloniale machtsrelaties waarvan massatoerisme een spiegel ophangt, komen onder vuur te liggen. Robinson (geciteerd in Daher, 2007, pp. 20-21) verwoordt het als volgt:

Various researchers have positioned the phenomenon of international tourism as a manifestation of neocolonialism and imperialism. Similarly, in a neo-Marxist vein it is possible to conceive of the 'pleasure-periphery' idea of tourism as representing the fundamental structural dependency of the developing nations upon the developed nations. The ideas of neocolonialism and global imbalance are borne out not only in terms of the direction of tourist flows from First to Third World, but also by the fact that the necessary enabling elements for world tourism – the means of production, the ideology of consumption, capital, credit, and information – are chiefly located in, and controlled by, the developed nation. (Robinson geciteerd in Daher, 2007, pp. 20-21).

Onvermijdelijk stelt men vast dat de productie, consumptie en ontwikkeling van toerisme inherent ongelijk zijn en dat verschillende problemen, zoals de afhankelijkheid van het Zuiden, historisch verbonden zijn met ontwikkelingsstrategieën die extern gericht zijn (Brohman, 1996). Voorts wordt bekritiseerd dat culturen, landschappen, populaties, geschiedenis, sociale relaties, etc. in een economische sfeer worden gebracht en *'transformed into commodities that can be bought and sold'* (Chambers geciteerd in De Hulst, 2009, p. 7). Het probleem is dat lokale culturen onderworpen worden aan de toeristische blik en in bepaalde mate hierdoor getransformeerd worden tot objecten, elementen van een vakantie die geconsumeerd kunnen worden (Chatelard, 2009). In navolging van Stronza (2001) wil ik er echter op wijzen dat de leden van de lokale bevolking wel degelijk een actieve rol hebben bij deze ontmoetingen met toeristen.

Naast dit culturele aspect zijn er verscheidene economische bedenkingen. Reeds halverwege de jaren 1970 werd duidelijk dat toerisme geen doeltreffende manier was om economische groei te bewerkstelligen. Toerisme is immers een industrie waarbij de westerse spelers dominant zijn (Brohman, 1996). Niet enkel zijn westerlingen de grootste groep van de internationale toeristen, het merendeel van de inkomsten verkregen uit toerisme vloeit bovendien terug naar het Westen (Daher, 2007; Day, 2004; Mowforth & Munt, 2009). Het recht om te investeren ligt voornamelijk in de handen van enkelingen binnen de (inter)nationale elite. Brohman (1996) spreekt over een monopolistische controle door transnationale bedrijven. De drie meest lucratieve componenten van internationaal toerisme (namelijk voedselvoorziening en hotels, internationaal transport en marketing) zijn normaliter in de handen van deze verticaal geïntegreerde globale netwerken. De lokale bevolking wordt doorgaans niet betrokken bij beslissingen die een directe invloed hebben op hun leven. Onder meer hierdoor blijft het trickle-downeffect in het Zuiden een mythe (Brohman, 1996; Daher, 2007; Gardner & Lewis, 1996). Meer zelfs, toerisme kan leiden tot een socio-economische polarisatie van de samenleving. Doordat ontwikkelingslanden streven naar competitiviteit, en voor de nodige bedrijfsinvesteringen afhankelijk zijn van het Westen, zijn veel landen praktisch verplicht om droevige socio-economische condities (zoals lage lonen of gebrekkige ecologische standaarden) te aanvaarden. Burgers wordt geëxploiteerd als goedkope arbeidskrachten en gaan zelden hun eigen ontwikkelingsinitiatieven opstarten. De tewerkstelling van de lokale bevolking in de toeristisch sector is bovendien problematisch op het moment dat de toeristenstroom vermindert, bijvoorbeeld ten gevolge van een economische recessie. Daarnaast vergt de ontwikkeling van toerisme in een land infrastructurele

investeringen van de overheid, zoals bijvoorbeeld de aanleg van een golfterrein, die geen of weinig meerwaarde bieden voor de lokale bevolking.

Soms brengt het juist haat. [Bijvoorbeeld] het Novotel in Accra dat precies aan de Makola Market staat. Dat is gewoon niet slim. Je kan dan zeggen 'ik zit in het centraalste puntje van Accra' maar je gaat toch niet bij het armste stuk van Accra...[daar] ga je toch geen Novotel beginnen? (Gerdien, expert).

3.3 Ghana: een ontwikkelingsland en toeristische bestemming

Ghana is, statistisch bekeken, één van de meest belovende Afrikaanse landen op dit moment. Op de Human Development Index (HDI) 2011 staat Ghana op de 135ste plaats – ter vergelijking: België staat op de 18de plaats en Zuid-Afrika op nummer 123 (United Nations Development Program (UNDP), 2012). Tussen 2001 en 2007 ging jaarlijks gemiddeld 770 miljoen dollar aan subsidies, begrotingssteun, zachte leningen en technische steun naar Ghana (United Nations Country Team, 2010). In 2010 kreeg het land ruim 800 miljoen euro in de vorm van ontwikkelingshulp (van Dijk & van Heusden, 2011). Ghana ontvangt sinds 2002 hulp in de vorm van het Highly Indebted Poor Country Initiative (HIPC) en andere internationale ontwikkelingshulpprogramma's zoals het Multilateral Debt Relief Initiative (MDRI) dat vanaf 2006 in werking trad (Central Intelligence Agency, 2012, 12 juli; UNDP Ghana, 2011). Er zijn ook verscheidene ngo's werkzaam in Ghana. Townsend et al. (2002) bekritiseert deze ngo's omdat deze zich doorgaans meer richten op de wensen van de donoren dan op de missie om ontwikkeling te brengen.

Als je werkt bij een ngo dan heb je een goed salaris. Als je een ngo begint... Begin maar een ngo zeggen ze [mensen uit de lokale bevolking] maar ... En dingen aanbrengen [het ontwikkelingsdiscours overnemen] die in Europa goed liggen, dat scheelt heel veel [in inkomsten voor de ngo]. (Peter, expert).

Daarnaast is de vierde pijler hier sterk vertegenwoordigd. Verspreid over het hele land worden talloze projecten op poten gezet waarbij er op kleine schaal gewerkt wordt aan de verbetering van de lokale armoedesituatie: scholen, ziekenhuizen, landbouwverbetering, waterpompen en nog veel meer. Deze projecten worden ondersteund door onder andere de Kerk, migranten, scholen en de Rotary. Hoeveel geld via dit kanaal naar Ghana gaat weet niemand. Ontwikkelingshulp is een belangrijke branche in Ghana.

De Ghanese overheid heeft de Millennium Development Goals (MDG) opgenomen in het meerjarige nationale beleidskader omtrent armoedebestrijding. In de Growth and Poverty

Reduction Strategy Paper I (GRSP I), 2003-2005, en in de Growth and Poverty Reduction Strategy Paper II (GRSP II), 2006-2009, ligt de nadruk op groei en herstructurering van de economie: de export moet gediversifieerd worden en de landbouwopbrengsten moet omhoog (UNDP Ghana, 2011). De focus op landbouw moest onder meer de problematische plattelandsvlucht van kansarme families een halt toeroepen. Verdere aandachtspunten zijn een verbeterde macro-economische stabiliteit, een sterkere competitiviteit van de private sector, human resource ontwikkeling en good governance.

Ghana is goed op weg om extreme armoede en honger te bannen, gelijke rechten voor mannen en vrouwen te eerbiedigen en er een duurzaam milieubeleid op na te houden (Central Intelligence Agency (CIA), 2012, 13 juli; UNDP Ghana, 2011; van Dijk & van Heusden, 2011). Ook wat betreft kindersterfte en ziekteverspreiding (aids, malaria,...) is er sprake van vooruitgang. Er is echter een groot verschil tussen het noorden en het zuiden van het land (Briggs, 2010; UNDP Ghana, 2011). De drie armste gebieden in Ghana liggen in het noorden en kenden in de periode 1991-2006 geen daling van het percentage armen. Het noordelijke deel van Ghana is het meest gedepriveerd op vlak van gezondheid, onderwijs, agricultuur, sociale en economische voorzieningen (Ghana Statistical Service, 2011; United Nations Country Team, 2008).

Buitenlandse toeristen komen in steeds grotere getallen naar Ghana. Terwijl in 1990 slechts 145.870 toeristen geteld werden, was dit aantal in 2005 reeds gestegen tot 583.821 reizigers. Dat deze stijging zich doorzet, getuigen de cijfers van 2007, namelijk 586.612 toeristen. De sterke toename van de inkomsten verkregen uit toerisme hoeft dus niet te verbazen: van 36,49 miljoen dollar in 1987 tot 649 miljoen dollar in 2005 (Asiedu, 2008). Dit is een stijging van 958% in een periode van 18 jaar. Dit maakt toerisme momenteel, na de export van cacao en mineralen, de belangrijkste bron van buitenlandse deviezen (Amanquandoh, 2010; Asiedu, 2008; Longmatey, Amoako-Atta & Prah, 2008). Deze sterke groei wordt door Asiedu (2008) toegewezen aan het engagement van de overheid die private initiatieven in de toeristische sector aanmoedigt. Recentere statistieken zijn vooralsnog afwezig.

Toerisme wordt door de Ghanese overheid reeds sinds de jaren 1980 aangemoedigd. Conform het toenmalige heersende discours zou dit tot economische ontwikkeling leiden (Amanquandoh, 2010; Asiedu, 2008). Deze toewijding van de Ghanese overheid wordt geïllustreerd door de centrale positie die toerisme innam in de Ghana Investment Code van 1987. Verder werd er een ministerie van toerisme opgericht in 1993 met behulp van het UNDP en de UNWTO. Er werd een vijftienjarig Tourism Development Plan uitgewerkt door

deze drie spelers voor de periode 1996 – 2010. Het voornaamste doel van dit beleid was de ontplooiing van toerisme tot een duurzame en kwaliteitsvolle sector die een socio-economische motor kan zijn binnen het land en die de competitie kon aangaan met andere landen. Het belang van toerisme als gangmaker voor de socio-economische ontwikkeling werd herbevestigd in de Vision 2020, de nationale lange termijn ontwikkelingsstrategie. Vooralsnog ontbreken evenwel analyses over de concrete inhoud van deze beleidsinitiatieven en over hun uitwerking.

3.4 Vrijwilligerstoerisme in Ghana

Het land staat inmiddels bekend als het gastland voor duizenden vrijwilligerstoeristen. Ghana heeft een positieve reputatie bij toeristen en wordt dikwijls omschreven als ‘Afrika voor beginners’. Deze perceptie is belangrijk voor het land want het bepaalt mee hoeveel toeristen er komen. Concrete cijfers over vrijwilligerstoerisme in Ghana ontbreken, maar uit interviews met experts bleek dat het aantal vrijwilligerstoeristen de afgelopen dertig jaar enorm gestegen is. Zoals een vrijwilligerstoerist het uitdrukt *‘each village seems to have his own volunteer’* (Benny, vrijwilligerstoerist). Ook de Ghanezen zelf veronderstellen vaak dat je als jonge blanke man of vrouw in Ghana bent als vrijwilligerstoerist. Tamale, de hoofdstad van de Noordelijke Regio, wordt werkelijk overwoekerd door vrijwilligersorganisaties en ontwikkelingssamenwerking (van Dijk & van Heusden, 2011). De stad staat ervoor bekend in reisgidsen. Van Dijk & van Heusden (2011) beschouwen de aanwezigheid van armoede in de onmiddellijke omgeving als een belangrijke verklaring voor deze evolutie. Bijgevolg speelt een belangrijk deel van mijn veldwerkperiode zich dan af in deze stad.

Hoe kwamen de vrijwilligerstoeristen uiteindelijk terecht bij hun vrijwilligersorganisatie in Ghana? Uit de data bleek dat er sprake is van een samenloop van verschillende factoren en persoonlijkheidskenmerken. Kenmerkend hiervoor was dat er onder mijn respondenten slechts één persoon was die oorspronkelijk de voorkeur gaf aan Ghana. Verscheidene vrijwilligerstoeristen maakten zelfs gedurende het gesprek geen onderscheid tussen de verschillende Afrikaanse landen om hun motivatie aan te geven *‘Afrika, ik vind het zo’n gaaf land’* (Eva, vrijwilligerstoerist). Het is een stabiel land waar manifeste politieke onrust afwezig is. Daarnaast wordt Ghana geroemd om de gastvrijheid van zijn inwoners ondanks de armoede. Bovendien is het een Afrikaans land waar je, ook als vrouw, gemakkelijk kan reizen, zelfs zonder voorafgaande reiservaring. Verscheidene vrijwilligerstoeristen benadrukten tot slot de communicatieve voordelen die een Engelstalig land als Ghana biedt.

Kortom, de groei van vrijwilligerstoerisme in Ghana wordt beïnvloed door een aantal fundamentele factoren die ook van tel zijn bij massatoerisme.

In het Zuiden wordt de markt van het vrijwilligerstoerisme doorgaans nauwelijks gereguleerd (Ingram, 2008). Zo ook in Ghana: de Ghanese overheid heeft bijvoorbeeld geen controle over wie vrijwilligerstoeristen kan plaatsen bij projecten. Erkende organisaties worden wel gecontroleerd maar hoe deze inspectie verloopt en waar de focus op ligt is onduidelijk. De overheid probeert evenwel meer controle uit te oefenen over vrijwilligerstoerisme, althans volgens enkele organisaties. Als anekdotisch bewijs werd er verwezen naar de inspanning van de Nurses and Midwifery Council die afgelopen jaren vrijwilligerstoeristen die stage komen doen als dokter of verpleegster een stageplek toewijzen. Wanneer de vrijwilligerstoeristen komen in het kader van een stage als verpleger of dokter wordt er door de organisatie gevraagd naar officiële documenten die dit moeten bewijzen. Deze worden doorgegeven aan de Ghanese Nurses and Midwifery Council. Eén organisatie slaagde er niet in om deze papieren door te geven waardoor de vrijwilligerstoerist het ter plekke nog diende te regelen. Door sommige organisaties werd dit officiële kanaal echter niet geconsulteerd bij het plaatsen van vrijwilligerstoeristen. Dit is echter de enige vorm van controle die de overheid lijkt te hebben over de plaatsing van vrijwilligerstoeristen. Zo zijn er vrijwilligerstoeristen die als leerkracht kunnen werken op scholen zonder dat ze hiervoor een opleiding genoten hebben of de lokale taal eigen zijn. Aangezien de sector grotendeels gebaseerd is op zelfregulering laat dit onethische praktijken toe.

4 DISCOURS ALS VERTREKPUNT

Zoals uit het derde deel ‘Toerisme en ontwikkeling in het Zuiden’ blijkt, is de associatie tussen toerisme en ontwikkeling geen nieuw gegeven. Hoewel de opvatting dat massatoerisme ontwikkeling kan faciliteren niet volledig verdwenen is, zijn er de laatste decennia sterke kritieken hierop geuit. Momenteel echter wordt vrijwilligerstoerisme beschouwd als de beste optie om ontwikkeling via toerisme te bewerkstelligen (Vodopivec & Jaffe, 2011). Dit kan niet los worden gezien van het discours dat vrijwilligerstoerisme omringt. Door het gebruik van termen die een bepaalde ethische morele toon inhouden zoals participatie, culturele uitwisseling en lokale gemeenschap, distantieert vrijwilligerstoerisme zich van de kritieken en de imperialistische associatie die massatoerisme met zich meebrengt (cfr. supra 3.2). Dit deel start met de weergave van het internationaal en academisch discours rond alternatief toerisme, om vervolgens in het tweede hoofdstuk het discours van de vrijwilligersorganisaties te bespreken. Deze retoriek van de vrijwilligersorganisaties blijkt een directe weerspiegeling te zijn van het huidige dominante discours binnen de internationale ontwikkelingssector (Ingram, 2008; Mohan & Stokke, 2000; Mifrat, 2004; Townsend, Porter, Mawdsley, 2002; Vodopovic & Jaffe, 2011). Dat concepten zoals participatie en lokale gemeenschap in het ontwikkelingsdiscours terugkeren, hoeft niet te verbazen aangezien het ontwikkelingsdiscours volgens Escobar (2005) de realiteit heeft gekoloniseerd, of zoals Woost (1997) het omschrijft:

Exposure to development discourse is a fact of everyday life. Merely walking through the cities, towns, villages and junctions, one is subjected to a cacophony of signs and symbols related to development. (Woost, 1997, pp. 235-236)

4.1 Alternatief toerisme als duurzaam toerisme

Ten dele is alternatief toerisme een reactie op de veranderende voorkeuren van verschillende soorten toeristen (Salazar, 2004). De vraag naar alternatieven en een verlangen om de eigen persoonlijkheid uit te drukken via toerisme leidde mee tot het ontstaan van nichemarkten die nieuwe ervaringen bieden voor de postmoderne reiziger (Ingram, 2008). Daarnaast is alternatief toerisme gegroeid uit de desillusie over het fenomeen massatoerisme (Brohman, 1996; Salazar, 2004). In de jaren 1980-90 begonnen supranationale agentschappen de negatieve gevolgen van hun beleid op de lokale bevolking in het Zuiden te erkennen (Chatelard, 2009; Mowforth & Munt, 2009). Zowel het IMF als de Wereldbank werven meer personeel aan om de sociale en ecologische impact van hun programma's te onderzoeken. Ook USAID deed een grote inspanning om zijn imago te verbeteren. Deze agentschappen

begonnen community-based toerisme te promoten. In de context van nationale en internationale kritiek op massatoerisme en een opkomend discours over duurzame ontwikkeling, wordt alternatief toerisme opgehemeld als dé manier om te breken met de afhankelijkheidsrelaties die massatoerisme impliceren (McIntosh & Zahra, 2007). Dit gaat samen met het discours rond alternatief toerisme. Dit discours daagt de idee uit dat alle vormen van toerisme negatief zijn voor de landen in het Zuiden. Alternatief toerisme, en meer specifiek vrijwilligerstoerisme, lijkt op het eerste gezicht een bewonderenswaardig initiatief (Mowforth & Munt, 2009). Hierdoor worden kritische bedenkingen vaak met de mantel der liefde bedekt of gewoon aan de kant geschoven. De naam zelf, ‘alternatief’, toerisme is reeds toonaangevend zoals Butler (geciteerd in Brohman, 1996, p. 64) noteert:

Like sustainable development [alternative tourism] sounds attractive, it suggests concern and thought, a new approach and philosophy toward an old problem, and it is hard to disagree with. (Butler geciteerd in Brohman, 1996, p. 64)

Daarenboven is het discours rond alternatief toerisme zo goed als onafscheidelijk verbonden met de term ‘duurzame ontwikkeling’. Duurzame ontwikkeling wordt doorgaans omschreven als een vorm van ontwikkeling die transparant en participatief is en waarbij de institutionele capaciteiten van projecten verzekerd blijven, ook na het beëindigen van de fondsen (Shunnaq, Schwab & Reid, 2008). Het realiseert een evenwicht tussen enerzijds de menselijke en economische activiteit en anderzijds het milieu, om ervoor te zorgen dat de ontwikkeling geen (blijvende) hypotheek legt op de toekomst (Vandepitte & Van den Bossche, 2005). Het discours van de UNWTO onderschrijft het ontwikkelingspotentieel van ‘duurzaam’ toerisme. ‘Duurzaam toerisme’ wordt/werd vaak gelijk gesteld aan ‘alternatief toerisme’ (Day, 2004).

Het discours rond duurzaam toerisme wordt eveneens vertaald in enkele internationale aanbevelingen, codes en conferenties. Zo werd met de medewerking van de UNWTO in 1992 in Rio de Janeiro een document opgesteld, getiteld *Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry: Towards Environmentally Sustainable Development* (Mowfort & Munt, 2009). Er werden in dit document enkele prioriteiten vastgelegd voor de toeristische sector. Ecologische duurzaamheid is een belangrijk element uit de tekst. *Agenda 21* is een zeer ambitieus document, maar met weinig concrete inhoud. Er worden amper aanbevelingen gedaan voor de eigenlijke implementatie (Vodopivec & Jaffe, 2011). Volgens Mowforth & Munt (2009) blijft duurzaam toerisme niet meer dan een ideologische term die weinig tot amper is uitgewerkt. In 1999 werd het geloof in toerisme bestendigd toen het een prominente plaats innam op de

agenda van de *United Nations Sustainable Development Commission*. Voorts stelde de UNWTO een globale ethische code op die de socio-economische bijdrage van toerisme moest maximaliseren en tegelijkertijd de negatieve impact tot een minimum moest herleiden (Day, 2004; UNWTO, 2012). In 2002 tijdens de *World Summit on Sustainable Development* werd expliciet gesteld in het *Joint Programme of Implementation* dat toerisme een belangrijke rol speelt bij duurzame ontwikkeling (UNWTO, 2012). Tijdens Rio+20 in juni 2012, de conferentie van de Verenigde Naties over duurzaamheid, (co)organiseerde de UNWTO tot slot twee nevenconferenties onder de welluidende titels *Tourism for a Sustainable Future* en *Green Innovation in Tourism*. Ban Ki-moon bestendigt de idee dat duurzaam toerisme:

[...]can help drive economic growth & alleviate poverty. In fact, tourism has proved to be one of the leading ways for the least developed countries to increase their participation in the global economy (The United Nations Steering Committee on Tourism for Development (SCTD); 2011).

Alternatief toerisme maakt daarnaast ook gebruik van het verhaal van de MDG (Mowforth & Munt, 2009; SCTD; 2012). Zo moedigt de UNWTO toerisme aan als instrument om de MDG te bereiken en duurzame ontwikkeling te bevestigen (UNWTO, 2012).

In Ghana you will see that everything is about the MDG and the MDG is to achieve to primary education for the kids ... but we are trying to add quality [in de school verbonden met de vrijwilligersorganisatie]. We are also in a livelihood development project for women and the reason why we choose women is that in Ghana here the women support the children so it's all about education. (Moses, medewerker vrijwilligersorganisaties)

Vrijwilligerstoerisme wordt dikwijls aanzien als één van de meest belovende vormen van duurzaam toerisme (McGehee & Andereck, 2009; Vodopivec & Jaffe, 2011). Onder meer Coghlan (2007) argumenteert dat vrijwilligerstoerisme een duurzame vorm van alternatief reizen is die kan helpen om de gemeenschap te ontwikkelen, wetenschappelijk onderzoek aan te moedigen en/of ecologische opbouw te verzekeren. Er wordt geponeerd dat het de vrijwilligerstoeristen de mogelijkheid geeft om de economische zorgen in het Zuiden te verlichten, zeker in rurale gebieden waar andere strategieën om de levenswijze te verbeteren, beperkt zijn (Gray & Campbell, 2007). De deelnemers werken, bijvoorbeeld, aan een project dat ze bovendien vaak zelf financieren (Guttentag, 2009; McGehee & Andereck, 2009). Bovendien zou vrijwilligerstoerisme lokaal gecontroleerd kunnen worden, waardoor ook de gecreëerde opportuniteiten lokaal verdeeld worden. Het biedt de vrijwilligerstoeristen een

ervaring zonder dat daarbij lokale belangen geschonden worden. Daarnaast wordt gesteld dat vrijwilligersprojecten gebaseerd zijn op wederkerigheid, solidariteit en altruïsme in plaats van op commerciële relaties zoals bij andere vormen van toerisme. Dit zou leiden tot een persoonlijke groei en een interculturele leerervaring die een meerwaarde zou vormen voor zowel vrijwilligerstoeristen als de lokale gemeenschap (Guttentag, 2009; McGehee, 2001; McIntosh & Zahra, 2007).

4.2 Het ontwikkelingsdiscours van de vrijwilligersorganisaties

In voorgaand hoofdstuk wordt het academisch en internationaal discours over alternatief toerisme belicht. Dit is het vertrekpunt om in dit hoofdstuk het discours van de vrijwilligersorganisaties, waarmee ik geconfronteerd werd in Ghana, te analyseren aan de hand van informatiebrochures, websites en interviews met de betrokken organisaties. Aangezien het ontwikkelingsdiscours enorm krachtig is, zijn er verschillende elementen die ook terugkeren in het discours van de vrijwilligersorganisaties. Deze vaststelling ligt in lijn met de opmerking van Williams (2004) dat - eenmaal de Wereldbank een concept omarmt de rest van de ontwikkelingssector doorgaans dit voorbeeld volgt. Opvallend is de beperkte mate waarin concepten die centraal staan in het academisch en internationaal discours terugkomen bij de onderzochte organisaties.

Het is opmerkelijk dat de term 'ontwikkeling' vermeden wordt op de websites en in de brochures van de vrijwilligersorganisaties. Slechts één organisatie benoemde de projecten waar de vrijwilligerstoeristen tewerkgesteld worden als ontwikkelingsprojecten. Diezelfde organisatie argumenteerde dat de realisaties van de organisatie conform de MDG waren. Desondanks beschouwen vele organisaties zich wel degelijk als ngo's en/of ontwikkelingsorganisaties. Dit draagt bij tot een positief aura rondom het fenomeen vrijwilligerstoerisme.

Hoewel de term 'ontwikkelingshulp' vermeden wordt door de organisaties, vertrekt iedere vrijwilligersorganisatie vanuit de assumptie dat vrijwilligerstoerisme kan leiden tot een positieve verandering voor lokale gemeenschappen.

The volunteer projects have an impact on changing the lives of the people directly when they are here. It also has the impact of changing the lives of the people indirectly through finance. (Moses, medewerker vrijwilligersorganisatie)

Er zijn echter uiteenlopende discoursen over de manier waarop vrijwilligerstoeristen tewerkgesteld worden en welke rol ze vervullen in de ontwikkeling van die lokale

gemeenschap. Uit de literatuurstudie blijkt dat er verschillende vrijwilligersorganisaties zijn die vrijwilligerstoeristen aanstellen als ‘experten’ die de lokale bevolking moeten komen ontwikkelen. Op de website van één van de organisaties waarvan ik respondenten geïnterviewd heb, wordt er gesteld:

Het is natuurlijk niet verkeerd als je de wens hebt arme mensen te helpen. Maar wij willen wel waarschuwen voor veel voorkomende gevoelens van mensen die met deze instelling naar Afrika (of een ander niet-westers land) vertrekken. Vaak is het uitgangspunt dat wij het goed en zij het slecht hebben. Daarbij wordt meestal gedacht dat ze, als ze het net zo zouden aanpakken als wij dat hebben gedaan, het beter krijgen. Dit zijn, naar onze mening, misverstanden, want we leven in geheel andere culturen met andere normen, waarden en gewoonten. (website)⁶

Het discours van deze organisatie is dus vrij genuanceerd wanneer het vergeleken wordt met het discours van andere organisaties.

Did you always dream to visit Africa and do you want to live and work with the local people on an equal basis? Are you looking for a voluntary project where you could use your passion, get inspiration and work intensively with the local people? Or are you looking for an internship where you would get indispensable experiences for your future career and life? X is a non-profit organisation that helps you to make your dreams come through! (website)

Al deze organisaties delen een gemeenschappelijk paradigma dat zich richt op de samenwerking tussen de vrijwilligerstoerist en de lokale bevolking. Deze organisaties presenteren zichzelf met behulp van enkele andere goed klinkende termen zoals ‘lokale gemeenschap’ en ‘participatie’, twee concepten die binnen het ontwikkelingsdiscours vaak samengaan (Crocker, 2007; Simpson, 2004; Stoddart & Rogerson, 2004; White, 1996). Hoewel de precieze betekenis van deze concepten meestal vaag is, hebben ze toch een positieve bijklank. Aangezien donoren hun fondsen verbinden met de ruimte binnen een project of programma voor de lokale gemeenschap, domineren concepten zoals participatie het huidige ontwikkelingsdiscours en praktijk (Chambers, 2005; Mohan & Stokke, 2000; Kaufmann, 1997; Woost, 1997). Zo wordt participatie - ooit een emancipatorisch politiek middel van activisten gericht tegen top-downontwikkelingsprogramma’s en -projecten –

⁶ De url-link naar de websites worden niet vermeld om de anonimiteit te verzekeren.

vandaag gehanteerd door zowel ngo's als overheden als internationale instellingen. White (1996) en Chambers (2005) beweren dat iedere uitwerking van een ontwikkelingsproject tegenwoordig een element van participatie bevat. De organisaties waarop ik me baseer, bevestigen deze stelling:

We always take the view of the local people in order to implement it; to change the life of the people. (Moses, medewerker vrijwilligersorganisatie).

Er zijn verschillende niveaus en definities van participatie. Doorgaans impliceert het dat mensen uit de lokale gemeenschap mogen beslissen over de richting die het project uitgaat.

Daarnaast benadrukken verscheidene organisaties het belang van de 'lokale gemeenschap'. Wanneer je met de fiets rijdt door de hoofdstraat in Tamale blijkt dat veel projecten 'a local community development'- benadering hebben.

Wat ze [de vrijwilligersorganisatie] ook doen is dorpen helpen een bepaald iets op te zetten zodat ze daar met heel het dorp van kunnen leven en dat doen ze dan met ideeën vanuit het dorp en ... Het is niet opgelegd dus dat is allemaal wel echt in samenspraak met de lokale bevolking waarmee je, denk ik, veel meer mee bereikt. (Maaïke, vrijwilligerstoerist)

De nadruk op participatie en de lokale gemeenschap is op het eerste zicht een positieve evolutie in het ontwikkelingsdiscours en praktijk. Er zijn echter ook problemen geïdentificeerd die zich eveneens voordoen binnen het vrijwilligerstoerisme. Zo heeft participatie het potentieel om de dominante macht uit te dagen maar kan het tegelijkertijd bestaande machtsrelaties versterken en reproduceren (White, 1996; Williams, 2004). In het volgende deel (cfr. infra 4) wordt verder ingegaan op deze twee concepten.

Een ander concept dat opvallend vaak terug komt in het huidige discours van de vrijwilligersorganisaties is 'culturele uitwisseling'.

X [naam van de organisatie] offers short and long-term volunteer placements to individuals interested in travelling to Ghana for an enriching and rewarding cross-cultural experience. (informatiebrochure)

Naar aanleiding van Rahnema (1992) stel ik dat dit concept in zekere mate een vertaling is van de ideologie rond participatie en lokale gemeenschap in de context van toerisme. Het verwijst naar het contact tussen de westerse vrijwilligerstoerist en mensen uit de lokale bevolking en het werd reeds gehanteerd voor de promotie van massatoerisme. Hoe het proces

van uitwisseling en het verwachte eindresultaat ‘ontwikkeling’, ‘een globaal burgerschap’ en zelfs ‘internationale vrede’ moet verlopen, wordt nogal simplistisch voorgesteld door zowel de organisaties als door de vrijwilligerstoeristen (Raymond & Hall, 2008). Er wordt geargumenteed dat de vrijwilligerstoeristen bepaalde vaardigheden en/of kennis meenemen vanuit het thuisland. Deze zouden overgenomen worden door de medewerkers van projecten. Het is niet noodzakelijk dat de vrijwilligerstoeristen over enige professionele capaciteiten beschikken, want enkele zogenaamde ‘typische’ westerse eigenschappen zoals stiptheid en werklust, zouden reeds een enorme meerwaarde vormen. Het contact tussen twee culturen zou kennis brengen bij - en inspiratie geven aan de Ghanese bevolking. Deze culturele uitwisseling wordt door de organisatie niet voorgesteld als een interactie tussen individuen maar tussen een groep westerse vrijwilligerstoeristen en een deel van de lokale bevolking (Vodopivec & Jaffe, 2011; Vogt, 2010). Enkele medewerkers gaven tijdens de interviews toe dat de ontmoeting tussen twee culturen niet altijd zonder problemen verloopt. De oplossing hiervoor is:

We try to educate each other when we meet: let's take what is good about Europe but maintain our values. The Europeans will take what is good from us. So that's mutual exchange. But we should not forget that culturally, socially, we are different. (Kojo, medewerker vrijwilligersorganisatie)

Het ‘onderwijzen’ is volgens verschillende organisaties een belangrijk element om ontwikkeling te brengen bij lokale gemeenschappen. Verschillende, maar zeker niet alle vrijwilligersorganisaties lichten het gastgezin en de medewerkers van de projecten in over de westerse waarden en normen. Hoewel zij dit ‘onderwijzen’ noemen, lijkt het uit de beschrijving van de medewerkers ook in belangrijke mate een kwaliteitscontrole van het verblijf. Zo moeten de gastgezinnen betrouwbaar zijn en over genoeg flexibiliteit beschikken. Bij drie organisaties werden de reizigers tijdens de voorbereidingsfase geïnformeerd over de Ghanese levensstijl. De medewerkers stellen dat bij conflicten tussen de vrijwilligerstoerist en het gezin of het project zij vaak functioneren als tussenpersoon. Desalniettemin lijkt het ‘onderwijs’-element van de organisaties ter preventie of resolutie van conflicten beperkt te zijn.

Hoewel het duurzame aspect van vrijwilligerstoerisme een prominente plaats inneemt in het internationale en academische discours over vrijwilligerstoerisme, maakt slechts één organisatie hier een toespeling op. Opvallend is dat deze organisatie het niet hanteert om vrijwilligerstoerisme te promoten maar om te participeren bij ecotoerisme. Bovendien

verwees geen van de respondenten naar dit element tijdens de interviews. Bijgevolg wordt in deze masterproef niet dieper ingegaan op 'duurzaamheid' tijdens verdere analyses. Een boeiende discussie over duurzaamheid en (alternatief) toerisme kan teruggevonden worden in het toonaangevende boek '*Tourism and sustainability. New tourism in the Third World.*' van Mowforth & Munt (2009).

4.3 Een opstap naar de volgende delen

Het discours rond vrijwilligerstoerisme is veelbelovend, maar de implicaties en de uitvoering ervan blijken in realiteit enorm complex te zijn (Vodopivec & Jaffe, 2012). De volgende delen zijn gebaseerd op een kritische analyse van dit discours van de vrijwilligersorganisaties aan de hand van het veldwerk en de literatuurstudie. De vraag binnen deze masterproef is echter niet of vrijwilligerstoerisme al dan niet ontwikkeling brengt. Binnen de academische literatuur zijn er immers reeds verscheidene argumenten pro en contra vrijwilligerstoerisme naar voren geschoven. In plaats daarvan wil ik ingaan op het soort van ontwikkeling dat vrijwilligerstoerisme realiseert en bestendigt. Hierbij wil ik opmerken dat het niet (steeds) om een intentioneel proces gaat. Concreet wordt in de drie volgende delen enerzijds geargumenteed dat vrijwilligerstoerisme bijdraagt tot een depolitisering van ontwikkeling en een onkritische houding tegenover de bestaande machtsverhoudingen. Anderzijds zou vrijwilligerstoerisme een specifieke neoliberale ontwikkelingspraktijk zijn waarbij ontwikkeling geprivatiseerd en verkocht wordt op de toerismemarkt.

5 PARTICIPATIE EN DE LOKALE GEMEENSCHAP

Het discours rond participatie en lokale gemeenschap van de vrijwilligersorganisaties zoals weergegeven in deel vier is enorm populair, zowel bij kleine ngo's als bij internationale ontwikkelingsinstellingen (Chambers, 2005; Grillo, 1997; Mifratat, 2004; White, 1996; Williams, 2004). De vrijwilligerstoeristen zelf stonden dan ook volledig achter de idee dat ontwikkeling enkel kan gebeuren in samenwerking met de lokale bevolking.

Bijvoorbeeld: er mag wel hulp geboden worden, maar niet dat alles overgenomen wordt, weet je, en dat de Europeaan meestal even gaat bepalen en zeggen hoe het hier moet want dat helpt niet. Je moet het samen doen met de bevolking doen want anders lukt het toch niet. (Annelot, vrijwilligerstoerist)

Ik wil juist samen met hun aan het werk gaan en het eigenlijk zo laten lijken dat hun het doen en hun het uitvinden zodat het meer uit hun zelf komt en hun zelfvertrouwen ook te laten groeien. (Kristel, vrijwilligerstoerist)

Een eerste instinctieve reactie is om met bovenstaand discours te sympathiseren. Iedereen zal beamen dat de participatie van en een culturele uitwisseling met de lokale bevolking belangrijk zijn voor het ontwikkelingsproces (Guttentag, 2009). Dat vrijwilligerstoerisme dit mogelijk maakt, lijkt een vanzelfsprekendheid: waar anders kunnen westerse jongeren zich in een andere cultuur onderdompelen en betekenisvolle ontmoetingen hebben met de Ander (De Bolle, 2010; Hermans, 2006). Het is echter belangrijk om de betekenis van het discours van de vrijwilligersorganisaties te onderzoeken in het veld. Foucault (1977) leerde ons immers dat macht en discoursen sterk met elkaar verbonden zijn. Dit wordt bevestigd in onderzoek naar de aantrekkelijke maar inherent vage en ambigue concepten zoals participatie en lokale gemeenschap (Chambers, 2005; Gardner & Lewis, 1996; Townsend et al., 2002; Mohan & Stokke, 2000). Dat de werkelijkheid veel complexer is dan het aantrekkelijk discours van de vrijwilligersorganisaties doet vermoeden, blijkt uit de verscheidene kritieken die geformuleerd werden het afgelopen decennium (Crocker, 2007; Mifratat, 2004; Rahnema, 1992; White, 1996; Williams, 2004).

In de volgende vier hoofdstukken worden de voornaamste kritieken op de concepten participatie en lokale gemeenschap besproken, waarbij parallellen worden getrokken met de praktijk van het vrijwilligerstoerisme. Zo wordt in het eerste hoofdstuk gesteld dat participatie vaak beperkt is tot een technisch proces op het niveau van een persoonlijke groei. Vervolgens

wordt het concept ‘gemeenschap’ kritisch geanalyseerd. In het laatste hoofdstuk wordt aangetoond hoe het discours de bestaande internationale politieke en economische structuren ongemoeid laat. Ter afsluiting wordt verwezen naar de kritische literatuur over ontwikkeling. Doorheen deze analyse wordt er geargumenteed dat deze oorspronkelijk progressieve concepten momenteel samengaan met een depolitisering van ontwikkeling, waardoor de bestaande imperialistische of neoliberale machtsverhoudingen niet uitgedaagd worden. Het depolitiseren van ontwikkeling is dus feitelijk een zeer politiek gebeuren (Santos, 2009).

5.1 Een simplistische opvatting van participatie

Een eerste punt van kritiek is dat het discours, doorspekt met termen als participatie, culturele uitwisseling en lokale gemeenschap, ontwikkeling reduceert tot een technisch proces op een individueel niveau (Williams, 2004). Zoals Ferguson (geciteerd in Williams, 2004, p. 564) aangeeft in volgend citaat, is dit problematisch:

By uncompromisingly reducing poverty to a technical problem, and by promising technical solutions to the sufferings of powerless and oppressed people, the hegemonic problematic of ‘development’ is the principal means through which the question of poverty is de-politicized in the world today. (Ferguson geciteerd in Williams, 2004, p. 564).

Op basis van het discours van de vrijwilligersorganisaties lijkt het alsof participatie iets ongecompliceerd is. Zo wordt op de websites van de vrijwilligersorganisaties niet in twijfel getrokken dat vrijwilligerstoeristen, ondanks hun gebrek aan ervaring, een impact zullen hebben op de samenleving. Het zijn puur de projecten zelf die mogelijk eisen stellen aan de vrijwilliger. Ontwikkeling lijkt dus iets te zijn wat iedereen met goede intenties kan doen. Er wordt uitgegaan van de westerse superioriteit om problemen op te lossen, wat getuigt van een zekere neokoloniale houding (Palacios, 2010). Dat de vrijwilligerstoeristen weinig reflecteren over deze aanname, blijkt ondermeer uit de gebrekkige voorbereiding op het eigenlijke project. Een goede dosis enthousiasme lijkt te volstaan om iets te kunnen realiseren in Ghana. En dat zelf handelen bovendien steeds beter is dan niets ondernemen, zo neemt men al te simplistisch aan. Dat ‘iets goeds’ proberen te doen een positief gegeven is – of alleszins beter is dan niets – was lange tijd evident (Develtere, 2009). In tussentijd erkent men echter dat er problemen zijn met het ontwikkelingsapparaat en dat niet alle hulp eenzelfde impact heeft. Dit ondervinden ook de respondenten in het veld:

Je kan wel een put slaan of een school bouwen of je komt even in een ziekenhuis werken, maar tenzij je echt iets biedt waar behoefte aan is - een waardevolle opleiding of ervaring hebt - denk ik dat in veel gevallen, buiten dan het geld dat je meebrengt, voornamelijk dat je jezelf ermee helpt. (Ward, vrijwilligerstoerist)

Alle vrijwilligers waren het eens dat de periode als vrijwilligerstoerist een grotere meerwaarde betekende voor zichzelf dan dat zij een belangrijke bijdrage hadden geleverd aan het project of de gastfamilie. Eva (vrijwilligerstoerist) vertelt dat het idee van vrijwilligerstoerisme mooier klinkt dan de realiteit.

Want je kan wel heel trots zeggen 'ik ga kinderen helpen in Afrika', dat doe je ook wel, maar het is minder concreet, minder tastbaar zeg maar, - je resultaat - dan je op voorhand denkt. (Eva, vrijwilligerstoerist)

Volgens Lieke (expert/vrijwilligerstoerist) leidt dit besef in sommige situaties tot frustratie en teleurstelling over vrijwilligerstoerisme specifiek en ontwikkelingssamenwerking in het algemeen. Het is daarentegen wel opvallend dat vrijwilligerstoeristen - hoe beperkt ze hun eigen impact ook vinden - zichzelf wel beschouwen als ontwikkelingsagenten.

Susan: Beschouw je vrijwilligerswerk ook als ontwikkelingshulp?

Annelot (vrijwilligerstoerist): Ja absoluut, want je draagt toch bij aan de ontwikkeling van de mens en uiteindelijk toch wel van het land.

Doorgaans argumenteren de vrijwilligerstoeristen dat ze ontwikkeling brengen door te verwijzen naar de individuele vooruitgang van enkele individuen, bijvoorbeeld de liefde en warmte die de vrijwilligerstoerist gegeven heeft aan de kinderen van een weeshuis; of een kindje dat dankzij de inspanningen van de vrijwilliger een rolstoel heeft gekregen. Er wordt met andere woorden sterk uitgegaan van een bottom-up effect. Door de nadruk op het individuele niveau wordt de politieke strijd die samenhangt met een werkelijke transformatie echter buiten beschouwing gelaten (Mifrat, 2004; White, 1996; Williams, 2004). De vrijwilligerstoeristen lijken bezorgd en geëngageerd door te participeren aan vrijwilligerstoerisme. Echter door het filantropische karakter van het fenomeen, blijven structurele ongelijkheden ongemoeid (Santos, 2009; Sin, 2009). Hierdoor wordt de neoliberale status quo niet uitgedaagd. Meer zelfs, het discours is een middel om sociale controle uit te oefenen en de dominante verhoudingen te bevestigen.

5.2 De assumpties rond ‘de lokale gemeenschap’

In dit tweede hoofdstuk wordt bekritiseerd dat binnen het discours van de vrijwilligersorganisaties ‘de lokale gemeenschap’ dikwijls beschouwd wordt als een geïsoleerde, apolitieke plaats waarin een relatief homogene gemeenschap woont. In navolging van Simpson (2004) bleek uit het veldwerk dat het discours en de handelingen van de vrijwilligersorganisaties bijdragen tot de idee dat er twee cultureel homogene groepen zijn, namelijk de vrijwilligerstoeristen en de lokale bevolking. Dit blijkt in eerste instantie uit het discours van de vrijwilligersorganisaties, dat het bestaan van twee groepen impliceert, met name (1) de vrijwilligerstoeristen die komen om (2) de lokale bevolking te helpen (Vodopivec & Jaffe, 2011). Daarnaast vinden verscheidene vrijwilligers dat de informatie die ze meekregen van de vrijwilligersorganisatie tijdens de voorbereidende deelnemersdagen of weekenden niet overeenkomt met de realiteit die ze beleven in Ghana. De respondenten vertellen dat het leven in Ghana veel stereotypischer en conservatiever werd voorgesteld.

Eenmaal hier in Ghana bleek dat de informatie en praktische tips die wij hadden gekregen op het voorbereidingsweekend toch wel met een korrel zout genomen konden worden en dat het toch wel wat overdreven gebracht werd. Ik denk met een reden ‘maar, ja, het kon toch allemaal wat minder’. Ik voelde mij in het begin heel erg geremd omdat ik wist vanuit het informatieweekend dat je bepaalde dingen niet moest doen, praktische dingen, zoals met je benen uit elkaar zitten - dat bleek in het gastgezin niet zo te zijn. De vader zat ronduit zo [toont voor hoe de gastvader met zijn benen wijd open zit] met zijn shirt omhoog. Dus ja, toen wist ik wel dat de informatie die ik dan had gekregen - dat ze hadden overdreven zeg maar. (Jasper, vrijwilligerstoerist)

De ontmoetingen met andere vrijwilligerstoeristen tijdens deze dagen werden als de belangrijkste meerwaarde aanzien. Dit gaf de deelnemers het gevoel dat ze niet alleen naar het buitenland gingen. Tijdens de aanloopfase van de reis werd dus in de eerste plaats een groepsgevoel gecreëerd en tegelijkertijd het verschil met de Ander geduid. De organisaties proberen de grenzen tussen groepen tijdens het verblijf zelf verder te beïnvloeden. Dit doen ze door het contact met het gastgezin aan te moedigen en relaties met ‘vreemden’ af te keuren. In Tamale bijvoorbeeld worden vrijwilligers gewaarschuwd over het sluiten van vriendschappen met Ghanezen buiten de gastfamilie en buiten het project. Het beeld wordt daarbij voorgehouden dat deze mensen niet te vertrouwen zijn en mogelijk uit zijn op diefstal en geweld. Complexe relaties en heterogene groepen worden hierdoor echter herleid tot duidelijk

afgebakende groepen, namelijk enerzijds de vrijwilligerstoeristen en anderzijds de lokale bevolking die verder kan worden opgedeeld in de categorie ‘betrouwbare Ghanezen uit het gastgezin, het project en de organisatie’ en een ‘restcategorie’ die met argusogen bekeken moet worden.

Bovendien resulteert het benadrukken van de homogeniteit van de gemeenschap al te vaak in een romantisering van wat beschouwd wordt als ‘de cultuur’ van de lokale bevolking (Salazar, 2004). Dit manifesteert zich eveneens in de bedenkingen van de vrijwilligerstoeristen over ontwikkeling. Zo vinden de vrijwilligerstoeristen het moeilijk om een balans te vinden tussen de ontwikkeling die ze wensen te brengen en de mogelijke transformatie van de lokale cultuur. Bij verschillende respondenten leeft de vrees dat Ghana zich te veel zou kunnen ontwikkelen en daardoor haar eigenheid zou verliezen. Ondermeer Tineke (vrijwilligerstoerist) legt uit dat volgens haar ontwikkelingshulp niet nodig is want ‘*ze doen het al heel lang zo*’. Waar de eigen cultuur wordt beschouwd als dynamisch, wordt de cultuur van de Ander gezien als statisch. Er werden talloze neokoloniale uitspraken gedaan door de vrijwilligerstoeristen die het leven in Ghana vergelijken met Europa tientallen jaren geleden. Dit is gelieerd aan de representatie van ontwikkeling als een staat van lineaire vooruitgang waarbij het Westen ontwikkeld is en het Zuiden als ware gevangen is in een statisch traditionalisme (Hammer & Tamas, 1997). Bovendien beklemtonen de vrijwilligerstoeristen, zoals ook gebeurde in het onderzoek van Simpson (2004), dat de lokale bevolking, ondanks de armoede, gelukkig is. Het lijkt daardoor alsof armoede getrivialiseerd wordt. Dit ontkent immers de (politieke) inzet van mensen die de levensomstandigheden binnen de samenleving willen veranderen (Gardner & Lewis, 1996).

De organisaties in kwestie argumenteerden dat ze voor het opzetten van de eigen projecten vertrekken vanuit de lokale bevolking. Lieke (expert/vrijwilligerstoerist) stelde echter dat de mate waarin de lokale gemeenschap betrokken is, minimaal is.

Toen ik babbelde met mijn gastpapa [verantwoordelijk voor een project van een vrijwilligersorganisatie]. Die zei toen dat zij geen inbreng hadden in hoe het project werkt, omdat het geld niet van hen komt, maar ze krijgen het. Hij was dus al blij dat er iets gegeven werd, en dat het uiteindelijk weinig uitmaakt wat er gegeven wordt.

In de literatuur wordt bevestigd dat de organisaties de lokale bevolking te weinig betrekken bij de totstandkoming van deze projecten (Hobart, 1993; Townsend et al., 2002; Woost, 1997). Bepaalde actoren en meningen worden geselecteerd. Santos (2009) spreekt daarom over een selectieve participatie. Zelfs wanneer er vertrokken wordt vanuit de lokale bevolking

worden de voorwaarden en het soort ontwikkeling vaak bepaald door ‘de superieuren’ (Clammer, 2002; Hobart, 1993). Dit hangt samen met een discours dat geen rekening houdt met (machts)verschillen binnen de lokale gemeenschap - terwijl participatie juist draait rond een grotere macht voor de zwakkeren in de samenleving (Chambers, Pettit & Scott-Villiers, 2001; Mifrat, 2004; White, 1996; Williams, 2004). Veel feitelijke top-downprojecten worden gemaskeerd en gelegitimeerd als bottom-upprojecten door het participatiediscours (Mosse, 2004; Roy, 2002). Door te spreken over participatie en niet over de betrokken machtsrelaties wordt volgens Santos (2009) en Woost (1997) een marktgeleide ontwikkelingstendens bevestigd.

Vrijwilligerstoeristen komen terecht bij een bestaand project waar ze zelden in de mogelijkheid zijn om te reflecteren over de machtsrelaties binnen het project en over hoe zij deze machtsrelaties beïnvloeden. Dit wordt bemoeilijk doordat zij niet aangemoedigd worden om dit te doen, maar ook doordat zij niet altijd de waarheid te horen krijgen en slechts een beperkte periode meewerken aan het project. Dat maakt het niet vanzelfsprekend om deze machtsverhoudingen te ondervinden. Dit wil echter niet zeggen dat alle vrijwilligerstoeristen onkritisch zijn over de projecten:

Eva (vrijwilligerstoerist): Het zou andersom moeten zijn dat de Ghanezen initiatieven nemen en blanke mensen bij die organisatie kunnen gaan helpen. Niet dat de ontwikkelingshulp, niet dat de mensen die uit het buitenland komen de leidende hand hebben, dat is niet de bedoeling.

Susan: Maar dat is nu wel zo?

Eva (vrijwilligerstoerist): Ja, ik denk wel dat het veel zo is.

Wanneer het project in hun ogen goed draait, worden er echter meestal weinig tot geen vragen gesteld over bijvoorbeeld het ontstaan van het project, de doelgroep, etc. Dit maakt de kans groot dat de bestaande machtsverhouding bestendig wordt.

5.3 De lokale gemeenschap als centrum voor ontwikkeling

De nadruk op de participatie van de lokale gemeenschap als voorwaarde om ontwikkeling te bewerkstelligen, brengt met zich mee dat bij het falen van een project de verantwoordelijkheid bij hen wordt gelegd (Williams, 2004). Dit maakt het discours enorm aantrekkelijk voor de ontwikkelingsindustrie. Dit idee leeft eveneens bij de respondenten die vertelden dat ontwikkeling slechts mogelijk is als de lokale bevolking bereid is om mee te werken.

I mean I knew that's not like: I go there and I change the thing. I knew it. And it's good that you know it before [je naar hier komt] but still... of course deep in you, you want to change something small, at least. Because you go there to show them how you do it, to learn from them. So you expect something small, I think. And it didn't happen at all because they didn't want to. (Anna, vrijwilligerstoerist)

Er wordt niet gereflecteerd over een mogelijke reden waarom de lokale bevolking soms niet meewerkt. Verscheidene vrijwilligerstoeristen vinden het een positieve evolutie dat volgens hen de lokale bevolking steeds meer inziet dat vrijwilligerstoeristen nodig zijn om ontwikkeling te realiseren. Net zoals deze ontwikkelingsagentschappen, gaan vrijwilligersorganisaties zichzelf bufferen tegen kritiek door zichzelf te presenteren als begeleiders van ontwikkeling.

They [de vrijwilligerstoeristen] are catalyst for development... catalyst ... They can contribute but they themselves cannot bring development, they can't. The development must come from us [de lokale bevolking] from within us: we can develop. But the person will facilitate it. For example the way you look at the person's attitude, then you want to do it, then you pick it [iemand uit de lokale gemeenschap kan het gedrag kopiëren van de vrijwilligerstoerist]. So they will not bring development, they will only facilitate it. (Marc, medewerker vrijwilligersorganisatie)

Mohan & Stokke (2010) tonen aan dat een ontwikkelingsdiscours dat zich focust op het lokale, ertoe neigt om de internationale verbondenheid tussen plaatsen te minimaliseren. De grens tussen het Westen en het Zuiden wordt gewoonlijk opgevat als een feit en niet als een constructie die het resultaat is van een veld van machtsrelaties. Ook vrijwilligerstoeristen staan weinig stil bij deze internationale context waarbinnen ontwikkeling of vrijwilligerstoerisme gekaderd moet worden. De vrijwilligerstoeristen vertellen dan ook dat ze het leven in Ghana los zien van het leven in Europa. Dit uit zich ondermeer in de bedenkingen over het verschil in financiële middelen, waarbij de lokale armoede niet in verband wordt gebracht met de eigen positie of met armoede in het Westen.

Kristel (vrijwilligerstoerist): Volgens mij zien ze je allemaal als een rijke blanke westerling en je kan wel honderd keer uitleggen van de prijsverschillen [tussen het leven in Ghana en Nederland], maar jij bent toch degene die het vliegticket heeft kunnen betalen en hierheen bent kunnen komen.

Susan: Is dat iets waarover je je soms schuldig voelt?

Kristel (vrijwilligerstoerist): Neen, eigenlijk niet. Zo hebben we het nou eenmaal dus zo heb ik dat. Daar heb ik ook hard voor gewerkt en dat is de maatschappij in Nederland.

Dit lijkt samen te hangen met de gebrekkige kennis over de ontwikkelingsproblematiek en -samenwerking. Dit hoeft niet te verbazen, zo is bijvoorbeeld meer dan de helft van de Vlamingen niet goed op hoogte over de situatie in het Zuiden (Develtere, 2009). Er waren enkele vrijwilligerstoeristen wier kennis over de internationale politieke en economische achtergrond van ontwikkeling beduidend groter was en dat weerspiegelt zich in beschouwingen tijdens de interviews.

Als je het economisch bekijkt: wij halen veel grondstoffen uit Afrika voor een lage prijs, wij bewerken ze en kunnen ze doorverkopen met veel winst. Wij halen dus relatief meer winst uit de grondstoffen dan Afrika zelf. Dus als zij die industrie en zo zouden hebben, als zij hier meer industrialisatie zouden hebben, dan zouden ze zelf veel meer geld kunnen verdienen. (Leander, vrijwilligerstoerist)

Vrijwilligersorganisaties grijpen niet in om deze kenniskloof te overbruggen. Zo wordt er geen historische, sociale, politieke of economische informatie verschaft waardoor de eerste handgrepen om de ontwikkelingsproblematiek te situeren ontbreken. Bovendien moedigen vrijwilligersorganisaties een diepgaande reflectie over het verband tussen vrijwilligerstoerisme en ontwikkeling niet aan. De positieve connotatie van zowel ontwikkelingssamenwerking als vrijwilligerstoerisme beïnvloedt de (gebrekkige) bezinning over zowel ontwikkeling als vrijwilligerstoerisme. Het discours dat vrijwilligersorganisaties hanteren, stelt ontwikkeling voor als een apolitiek fenomeen dat niet geassocieerd wordt met een politieke dimensie zoals het opeisen van burgerschapsrechten (Mifratab, 2004; Sin: 2009; White, 1996; Williams, 2004). Het zogenaamde verband tussen vrijwilligerstoerisme en ontwikkeling wordt door de respondenten zelden in vraag gesteld. De meerderheid van de vrijwilligerstoeristen is het erover eens dat de groei van het vrijwilligerstoerisme, enkel positief kan zijn voor het land. Onbewust wordt er echter wel kritiek geleverd op de huidige vormgeving van vrijwilligerstoerisme, zoals de te korte periode die ze kunnen spenderen bij een project en het gebrek aan continuïteit van de vrijwilligerstoeristen.

Als je per individu [vrijwilligerstoerist] kijkt, zijn het niet zo'n heel grote verschillen, maar als er wat meer continue vrijwilligers komen, dan raakt de bevolking daar ook gewend aan en die gaan dan meer samenwerken en dingen oppakken en leren van elkaar. (Eva, vrijwilligerstoerist)

Enkel Kazimoto erkende dat vrijwilligerstoeristen mogelijk een negatieve impact hebben:

The children said to me like some volunteers are not good, some volunteers are very crazy and some volunteers they always complain. Actually, this situation [waarbij vrijwilligers komen en elkaar snel afwisselen] is not good for children. (Kazimoto, vrijwilligerstoerist)

Er zijn natuurlijk wel enkele vrijwilligerstoeristen die vertelden dat ze door hun verblijf in Ghana hun mening over ontwikkelingshulp nuanceerden:

Nu ik hier heb gezeten, ben ik toch wel iets genuanceerder gaan kijken. Je kunt hier wel komen, maar je kunt niet zomaar alles veranderen ofzo weet je. Je kan niet zeggen 'Oh het moet zo' want, ja, zo'n land dat functioneert ook gewoon zonder jou ook wel. Iedereen doet gewoon de dingen op zijn eigen manier dus, ja, als je echt verandering wil, moet je echt beginnen bij het onderwijs denk ik. En je moet een goede regering hebben die verstand heeft van internationale handel. (Leander, vrijwilligerstoerist)

Aangezien zowel lokale machtsverschillen als het internationale politiek-economische kader genegeerd worden, draagt vrijwilligerstoerisme bij tot een depolitisering van ontwikkeling. Dit bewerkstelligt de instandhouding van de bestaande neoliberale machtsrelatie (Mosse, 2004).

Ter afsluiting wil ik kort even reflecteren naar de kritische literatuur waarbinnen er verscheidene auteurs (ondermeer De Sousa Santos, 2009; Escobar, 2005; Ferguson, 1990; 2005 Hobart, 1997) te situeren zijn; het zijn auteurs die verder gaan dan de effectiviteit van ontwikkelingshulp in vraag te stellen door de rationaliteit achter ontwikkelingshulp kritisch te analyseren (Palacios, 2010). Ze maken hiervoor extensief gebruik van de theoretische achtergrond die Foucault verschaft. Er wordt geargumenteed dat de westerse intentie om te helpen ertoe leidt dat globale patronen van ongelijkheid en armoede intact blijven en zelfs versterkt worden. Hierdoor wordt de dominante positie van het Westen bevestigd. Het ontwikkelingsdiscours en de praktijk die hieruit ontstaat, is zo allesomvattend dat het een uitdaging is om een realiteit in te beelden zonder ontwikkeling. Het is dan ook logisch dat vrijwilligerstoeristen met weinig (politieke) kennis over ontwikkelingssamenwerking weinig reflecteren over de rationaliteit achter ontwikkeling en vrijwilligerstoerisme. Om aan te tonen hoe dit discours het sociale leven op een productieve wijze reguleert, gebruikt Foucault het concept governmentality. Deze notie verwijst naar een verzameling technieken en praktijken

die erop gericht zijn om het gedrag van individuen en/of groepen te sturen in een welbepaalde richting.

6 DE MARKT VAN HET VRIJWILLIGERSTOERISME

Uit voorgaand hoofdstuk bleek dat vrijwilligerstoerisme bijdraagt tot een depolitisering van ontwikkeling waardoor een werkelijke sociale, politieke en economische transformatie uitblijft. In dit zesde deel wordt geargumenteed dat vrijwilligerstoerisme gesitueerd kan worden binnen de neoliberale tendens van het vermaatschappelijken en de privatisering van de ontwikkelingssector (Develtere, 2009; Mifratat, 2004; Mohan & Stokke, 2000; Townsend et al., 2002). Deze tendens hangt samen met het ontwikkelingsdiscours waarvan ook vrijwilligersorganisaties gebruik maken (cfr. supra 4 en 5). In het vierde deel (cfr. supra 4.2) werd reeds gesteld dat met behulp van het ontwikkelingsdiscours vrijwilligersorganisaties zichzelf representeren als ontwikkelingsorganisaties. Dit wordt verder onder de loep genomen in het eerste hoofdstuk van dit deel. Er wordt aangetoond dat vrijwilligersorganisaties kunnen vallen onder de noemer ‘vierde pijler’. Vervolgens wordt in het tweede hoofdstuk aan de hand van drie thema’s geargumenteed dat vrijwilligersorganisaties niet zo altruïstisch zijn ingesteld als hun discours (cfr. supra 4.2) laat uitschijnen. Vrijwilligersorganisaties en –toeristen hebben een marktgerichte ethiek en zijn als dusdanig een afspiegeling van het privatiseren van ontwikkeling. Vrijwilligerstoerisme is een uiting van de ambigue verhouding tussen ontwikkeling en de verspreiding van kapitalistische principes in een nieuwe nichemarkt (Salazar, 2004).

6.1 Over de vierde pijler

In het verleden domineerde een top-downontwikkelingsbeleid waarbij economische ontwikkeling centraal stond. De staat voorzag hierbij de voorziening van publieke diensten als gezondheidszorg en onderwijs, en had dus een actieve rol. Een deel van deze taken is onder invloed van de Washington Consensus doorgeschoven naar private actoren en de civiele samenleving (Gledhill, 2005; O’ Laughlin, 2008; Manji & O’Coill, 2002; Mohan & Stokke, 2000; Santos, 2009; Vodopic & Jaffe, 2011; White, 1996). Bijgevolg veranderde de relatie tussen de markt, de staat en de maatschappij. Het is in deze context dat de populariteit van het participatiediscours (cfr. supra 4.2. en 5) moet worden gekaderd (Mifratat, 2004). Het naturaliseert het gegeven dat de macht van de markt groeit ten nadele van de staat.

Leave the government out of it. I have a responsibility towards my environment and we [de vrijwilligersorganisatie] understand that we can make a lot of difference even before the government comes in. (Ojo, medewerker vrijwilligersorganisatie)

De verantwoordelijkheid voor ontwikkeling wordt daarbij gelegd bij de lokale bevolking en niet bij de funeste neoliberale machtsverhoudingen. Zoals Ben Fine (1999) het uitdrukt in de titel van zijn befaamde artikel, luidt het credo als volgt *'The Developmental State is Dead – Long Live Social Capital'*.

Volgens Develtere (2009) bevinden we ons op een scharniermoment binnen de ontwikkelingsamenwerking; de sector is niet langer het exclusieve domein van specialisten maar van de gehele samenleving. Nieuwe actoren en groepen in zowel het Zuiden als het Westen creëren kortstondige of meer geïnstitutionaliseerde initiatieven die ze zelf beschouwen als ontwikkelingshulp. Dit amalgaam van initiatieven wordt ook wel de vierde pijler genoemd. Dit zijn nieuwe 'spelers' binnen het ontwikkelingsveld, ze zijn geen specialisten in de ontwikkelingssector en volgen een andere logica dan de andere pijlers. Deze organisaties brengen nieuwe ideeën, waarden en normen, en een nieuwe werkformule met zich mee.

In eerste instantie lijken vrijwilligersorganisaties zich aan te sluiten bij deze vierde pijler. Bepaalde kenmerken toegeschreven aan de vierde pijler, zoals het belang van de globaliseringsdynamiek voor de samenwerking tussen het Westen en het Zuiden en de inzet van niet-specialisten in het ontwikkelingsdomein, kunnen ook opgemerkt worden bij vrijwilligersorganisaties. Daarnaast bevat het hierboven omschreven discours (cfr. supra 4.2) talloze referenties naar ontwikkeling. Vrijwilligerstoerisme wordt gerepresenteerd als een altruïstische activiteit die gemotiveerd wordt door de wens om een verschil te maken bij de lokale bevolking. Uit onderzoek blijkt dat de westerse samenleving dit als een idealistische bezigheid ziet met een ontwikkelingspotentieel (McIntosh & Zahra, 2007). Dit werd bevestigd tijdens de interviews. Hoewel niet alle vrijwilligerstoeristen dit zelf zo zagen, werd het verblijf in Ghana door het thuisfront geassocieerd met altruïsme, avontuur en culturele rijkdom.

Iedereen vind het wel heel bijzonder dat ik hier naartoe wil. Ze hebben ook veel bewondering voor je dat je hier ontwikkelingshulp gaat doen eigenlijk, want dat is het ook, zo kun je het omschrijven. Ik zit ook niet in een familie die grote reizen maakt. En oma en opa die begrijpen het allemaal niet zo heel goed. Dat je hier bent dat vinden ze wel heel bijzonder en daar hebben ze veel respect voor en ze vinden het heel goed dat je dat doet. (Daan, vrijwilligerstoerist)

Iedereen lijkt wel aanspraak te mogen doen op de markt van de ontwikkelingssamenwerking. Dit kan ook vastgesteld worden wanneer er gekeken wordt naar de groei van het aantal

vrijwilligersorganisaties in Ghana, een toename die evenwel gepaard gaat met een enorme versnippering. Deze versnippering is frappant in Tamale waar talloze vrijwilligersorganisaties werkzaam zijn zonder dat daarbij enige wezenlijke uitwisseling plaatsvindt. De opgerichte initiatieven die een betere samenwerking tussen vrijwilligersorganisaties nastreven, hebben amper leden.

Kristel's (vrijwilligerstoerist) situatie is symptomatisch voor de groei van verscheidene vrijwilligersorganisaties in Ghana. Zij was via een organisatie in contact gekomen met een project dat gericht was op vrouwen en kinderen, maar nog voor haar vertrek werd besloten dat het project onafhankelijk zou werken van de oorspronkelijke vrijwilligersorganisatie. Met andere woorden: het project zou op die manier het door de vrijwilligerstoerist betaalde geld rechtstreeks ontvangen, zonder tussenkomst van de organisatie. Verschillende projecten proberen op deze manier een (extra) inkomstenbron aan te boren. Ook ondernemers die losstaan van ontwikkelingsprojecten zien het potentieel van deze markt. Een nieuwe succesvolle organisatie opstarten in deze groeiende markt is echter niet vanzelfsprekend. Zo bestaat één van de vrijwilligersorganisaties waar ik tijdens mijn het veldwerk contact mee had ondertussen niet meer. Bovendien vergt het opzetten van een vrijwilligersorganisatie een startkapitaal. Contacten in het buitenland lijken de overlevingskansen van de vrijwilligersorganisaties te vergroten.

6.2 Het privatiseren van ontwikkeling

Niettegenstaande dat de categorie van organisaties waarop ik me focus zichzelf presenteren als filantropische instellingen, stelde ik in het veld vast dat verscheidene organisaties eerder leken in te spelen op de groeiende markt naar meer 'authentieke' reizen. Debbage (2009) en Stoddart & Rogerson (2004) ondersteunen deze vaststelling. Het bovenstaand verhaal van Kristel toont aan dat de zoektocht naar inkomsten of fondsen een belangrijke motivatie kan zijn om een vrijwilligersorganisatie op te starten. Dat de grens tussen commercie en ontwikkeling vaak dun is bij vrijwilligerstoerisme, wordt hier geïllustreerd aan de hand van drie indicatoren: de evaluatie van de organisaties door de vrijwilligerstoeristen, de verhouding tussen de vrijwilligersorganisaties en -toeristen en tenslotte een korte bespreking van de projecten. Doorheen de bespreking van deze drie onderwerpen is het opvallend hoe de houding van de vrijwilligersorganisaties en -toeristen geleid wordt door een 'market-embedded morality' (Shamir, 2008). Deze ethiek bevestigt en illustreert een neoliberale visie op ontwikkeling. Deze neoliberale visie uit zich onder andere bij internationale ngo's, die steeds vaker werken op basis van commerciële principes waarbij getracht wordt de

duurzaamheid van de activiteiten binnen het kapitalistisch systeem te garanderen (O'Laughlin, 2008).

6.2.1 Een eerste reactie van de vrijwilligerstoeristen

De antwoorden op de evaluatie van de vrijwilligersorganisaties door de vrijwilligerstoeristen zijn sprekend voor het commerciële karakter van vrijwilligerstoerisme. De respondenten beoordelen de vrijwilligersorganisaties niet op basis van het verlichten van de ontwikkelingsnoden van de lokale gemeenschap, maar op de behoeften van de vrijwilligerstoerist. Verschillende respondenten bleken heel tevreden over hun organisatie en prezen ondermeer de kleinschaligheid en de transparantie. Andere vrijwilligerstoeristen hadden een aantal bedenkingen over het functioneren van de organisatie of hadden een negatieve ervaring. Zo kwam er ondermeer kritiek op de gebrekkige informatie en voorbereidingen getroffen door de organisatie. Hoewel dit zeker niet altijd het geval is, zijn volgende citaten veelzeggend over vrijwilligersorganisaties in Ghana:

Dat ze [de vrijwilligerstoeristen] er niet bij stilstaan dat niet al dit geld naar hun gastgezin gaat of dat niet al dat geld in het project terechtkomt. Maar dat het ook allemaal terecht komt in het kantoor, aan de begeleiding en al die dingen. Het is belangrijk dat die begeleiding er is, maar de organisatie hoeft niet met een chique jeep te rijden, ze moet de mensen niet het driedubbele betalen dan wat ze op een ander zouden verdienen. (Lieke, expert/vrijwilligerstoerist)

We see them as tourist organizations, they have been building houses in communities where volunteers go and stay, they won't stay with families so that they will just make a profit, it's like business from them [...] They are just business that are competing in the volunteer market. (Awal, medewerker vrijwilligersorganisatie)

Tijdens de reis en gedurende mijn verblijf in Ghana hoorde ik dikwijls verhalen van vrijwilligerstoeristen die uiterst ontevreden waren over de vrijwilligersorganisatie in kwestie. Meermaals werden bepaalde beloften niet nagekomen, zoals het verhaal van Anna uit de proloog treffend illustreert. Daarnaast zijn er in Ghana geregeld opmerkingen op te vangen over geld dat niet doorstroomde naar het gastgezin en/of het niet gedefinieerde 'goede doel' zoals voor het vertrek door de organisaties beloofd werd. Het is opvallend dat de meerderheid van deze kritieken komt van vrijwilligerstoeristen die weinig tot geen contact hadden in Ghana met hun organisatie. Wanneer er expliciet gevraagd werd aan de vrijwilligerstoeristen of ze hun vrijwilligersorganisatie in kwestie als een goede manier beschouwden om

ontwikkeling te realiseren, reageerden de personen die lovend waren over de organisatie in termen van de voorzieningen naar de vrijwilligerstoerist, bevestigend. De personen die een negatieve ervaring opdeden, geloofden daarentegen niet in de goede intenties van hun organisatie en beschouwden hen bijgevolg niet altijd als een ontwikkelingsinstelling.

I believe that X's [naam van de directeur] organization doesn't care about children in the orphanage. (Kazimoto, vrijwilligerstoerist)

6.2.2 De vrijwilligerstoerist als consument

Bij de bespreking van de verhouding tussen de vrijwilligersorganisaties en –toeristen laat ik die vrijwilligersorganisaties die de vrijwilligerstoeristen in kwestie verwaarlozen en beloften niet nakomen buiten beschouwing. Er wordt aangetoond dat zowel vrijwilligerstoeristen als –organisaties zich laten leiden door marktgebaseerde ethiek waarbij eigenbelangen primeren boven de noden van het project. Vrijwilligersorganisaties zijn voor hun inkomsten afhankelijk van de vrijwilligerstoeristen. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat tijdens het verblijf voornamelijk de wensen van de vrijwilligerstoerist centraal staan, een probleem dat eerder reeds aangekaart werd door Guttentag (2009) en Palacios (2010). Zo kan de vrijwilligerstoerist kiezen waar hij/zij terecht komt, wat hij/zij zal doen en hoe lang hij/zij dit werk zal doen. Dit bevestigt Hermans' (2006) stelling dat de vrijwilligers(toeristen) van vandaag kieskeurig zijn en zich enkel ten volle willen inzetten voor een project waarin men persoonlijk geïnteresseerd is. Wanneer de vrijwilliger na verloop van tijd van project wil veranderen, is dit mogelijk bij verschillende organisaties. Dit kan dikwijls ook wanneer louter persoonlijke voorkeuren meespelen, zoals de behoefte aan meer contacten met andere westerlingen, en er geen professionele redenen zijn. Er wordt doorgaans geen rekening gehouden met een continuïteit in hulp. Er was een sterke tendens onder de respondenten om langer te reizen dan voorzien. Het stoort deze vrijwilligerstoeristen niet dat het project in kwestie het gedurende deze periode onverwacht zonder vrijwilligerstoerist moet stellen. De vrijwilligerstoeristen verwachten een zekere flexibiliteit van de organisaties en projecten in ruil voor hun inzet. Dit illustreert de marktgebaseerde ethiek.

Verder protesteren de meeste organisaties ook niet wanneer vrijwilligerstoeristen het project verwaarlozen, immers: *'ze kunnen je niet tegenhouden'* (Leander, vrijwilligerstoerist). Het is namelijk zo dat enkele vrijwilligerstoeristen, naarmate de tijd verstrijkt, flexibel worden met werkuren en langere weekends nemen zodat ze langer en verder kunnen reizen. Het gebeurt zelfs dat de verantwoordelijken bij het project hiervan niet op de hoogte gesteld worden.

Hierbij wil ik opmerken dat de vrijwilligerstoeristen die in het kader van een stage komen zich doorgaans principiëler aan de vereiste werktijden houden. Het spreekt voor zich dat er ook organisaties zijn die vrijwilligerstoeristen hierover wel aanspreken en hen aanmoedigen om hun verantwoordelijkheid binnen het project op te nemen. Daarbij speelt mee dat sommige organisaties graag controle houden over het doen en laten van de vrijwilligerstoerist. Het is opvallend dat de vrijwilligersorganisaties zelf weinig tot geen eisen opleggen aan hun vrijwilligerstoeristen (cfr. supra 5.1). Hoewel er geen specifieke vereisten waren, moesten alle vrijwilligers wel een sollicitatiebrief opsturen naar de organisatie. Organisaties met een medewerker in het thuisland van de vrijwilligerstoerist organiseerden bovendien een sollicitatiegesprek.

Ze hebben een interview afgenomen om te testen of je [kennis van het] Engels genoeg was en zo. Ik was helemaal nerveus maar achteraf denk ik: ja, ze hebben gewoon je geld genomen en dat is het. (Gerdien, expert).

Uit de verhalen van mijn respondenten wordt bevestigd dat de sollicitatiebrief en het sollicitatiegesprek eerder formaliteiten zijn die de organisatie professioneler doen overkomen. Het is slechts zeer uitzonderlijk dat organisaties vrijwilligers afwijzen. De enige constante vereiste is een bepaald financieel vermogen om het vrijwilligerswerk te mogen doen. Dit toont aan dat financiële motieven doorwegen op altruïsme. Daarnaast impliceert dit, dat niet iedereen de mogelijkheid heeft om 'een meerwaarde' te bieden. De vrijwilligersorganisaties zijn namelijk niet goedkoop. De respondenten kwamen dan ook allen uit een vrij geprivilegieerde socio-economische klasse. De kosten die de vrijwilligers moeten betalen zijn zeer gelijkaardig bij de vrijwilligersorganisaties waar ik me op focus; meestal wordt er 350 euro als basisbedrag gevraagd waarbij er wekelijks 20 tot 55 euro bijkomt. Het feit dat het vooral een hogere opgeleide klasse is met financiële middelen die via een vrijwilligersorganisatie naar Ghana gaat, bevestigt de opmerking van zowel Cresswell (2006) als Pels (1999) dat interne en externe sociale ongelijkheid steeds meer wordt geuit in termen van mobiliteit. Het is de elite uit het Westen (en steeds vaker ook uit het Zuiden), door Pels (1999) de *travelling class* genoemd, die gemakkelijk grenzen kan oversteken om voor een korte periode naar ontwikkelingslanden te gaan en hun steentje bij te dragen. Een taxichauffeur in Tamale vertelde me in een boeiende discussie *'you all come here, but for us it's impossible to go there [het Westen].'* Waar het voor vrijwilligerstoeristen gemakkelijk is om een visa te verkrijgen om naar Ghana te trekken, blijft het voor veel Ghanezen een droom om ooit naar het Westen te kunnen reizen. Mobiliteit is duidelijk geen neutraal gegeven maar

het product (en een producent) van macht (Cresswell, 2006). Ter nuancering moet opgemerkt worden dat in het Zuiden een elite is ontstaan die vermogend genoeg is om te reizen (Brohman, 1996). Zo had de Ghanese verantwoordelijke van een organisatie, dankzij de inkomsten verkregen uit de organisatie, de mogelijkheid om naar Europa te komen om zijn organisatie te promoten. Vrijwilligerstoeristen zijn zich wel degelijk bewust van de financiële verschillen en de mogelijkheden die hieruit voortvloeien, zoals geïllustreerd in volgend fragment:

Ik heb geld zat in vergelijking, ik bedoel: ik heb mijn geld voor deze reis ook bij elkaar moeten lenen bij iedereen want zoveel geld heb ik niet. Alleen mijn paspoort al geeft mij recht op dingen die zij bijlange na geen mogelijkheid aan hebben: aan verzekeringen en ziekenfondsen. (Ward, vrijwilligerstoerist)

6.2.3 De vrijwilligersorganisatie en de projecten

Dat vrijwilligersorganisaties in plaats van ontwikkeling te bewerkstelligen dichter aanleunen bij de kapitalistische expansie van toerisme, blijkt bovendien uit de verhouding tussen organisaties en de projecten waar de vrijwilligers terechtkomen (Vodopivec & Jaffe, 2011). Zo gaat een aanzienlijk deel van de geldsom die de vrijwilligerstoerist betaalt naar de organisatie en ontvangt het gastgezin slechts een beperkt bedrag. De meeste vrijwilligers stellen zich geen vragen bij de verdeling van de deelnamekosten. Sommige organisaties weigerden meer informatie te geven over de bestemming van de inkomsten en één medewerker bleek zelfs te liegen over de verdeling. Bij drie organisaties was er wel een zekere openheid. Zij gaven aan dat het merendeel van het geld dient om de werkingskosten van de organisatie te dekken, samen met de onkosten voor het verblijf van de vrijwilliger (ophaalservice aan het vliegtuig, oriëntatiedagen, etc.). Deze informatie werd megedeeld aan de vrijwilligerstoeristen tijdens de voorbereidende informatiedagen of via de websites.

Een deel van mijn geld gaat naar de vrijwilligersorganisatie, 'dus eigenlijk betaal ik dus de werknemers' denk je. Je komt hier gratis werken en je komt hier anderen betalen. Het is krom. (Kristel, vrijwilligerstoerist)

Gewezen op de kleine som die hun gastgezinnen ontvangen, reageerden enkele vrijwilligers verbaasd. Toch beschouwen vrijwilligerstoeristen het doorgaans als rechtmatig dat de projecten zelf geen geld krijgen aangezien die reeds een beroep kunnen doen op hun werkkraft.

De relatie tussen de vrijwilligersorganisatie en de projecten kan sterk verschillen. Medewerkers van organisaties stellen dat ze regelmatig langsgaan bij de verschillende projecten, zodat de informatie die ze verspreiden up-to-date is. Uit gesprekken met medewerkers van projecten bleek ook dat enkele organisaties pas na de aankomst van de vrijwilligerstoerist komen aankloppen bij het project in kwestie waar de vrijwilligerstoerist graag wil werken. Wanneer dit gebeurt kunnen de projecten zich amper voorbereiden op de komst van de vrijwilliger en beschikt die laatste ook over weinig informatie bij zijn vertrek naar Ghana. Een aantal vrijwilligers onderschreven deze praktijken. Ze gaven aan dat alles nog geregeld moest worden bij hun aankomst of hadden de indruk dat hun organisatie niets méér wist over het project dan de informatie uit de brochure. Bij één respondent was zelfs de verkeerde naam van het project in kwestie meegegeven. Dit gebrek aan communicatie tussen de betrokken partijen voor het vertrek van de vrijwilligerstoerist naar Ghana hypothekeert bovendien de kansen om gedurende de korte periode van de reis iets wezenlijk te kunnen realiseren.

Twee vrijwilligersorganisaties waarmee ik in contact kwam, hebben echter ook hun eigen projecten opgericht. Dit is onder andere een manier om zich te onderscheiden van de andere vrijwilligersorganisaties.

There are more voluntary organizations here in Ghana. They are not implementing projects on their own, they only pick up volunteers and send them to clinics and homes. (Moses, medewerker vrijwilligersorganisatie)

Ik heb geen vrijwilligerstoeristen kunnen interviewen die tewerkgesteld waren bij één van de projecten van een organisatie zelf. Desondanks stonden enkele vrijwilligers kritisch tegenover de werking van deze projecten. Er werden onder meer vragen gesteld over de efficiëntie en het cliëntelisme waarbij familieleden worden aangesteld om projecten te leiden.

7 DE CONSUMPTIE VAN ARMOEDE EN ONTWIKKELING

In voorgaand deel wordt de stelling dat vrijwilligerstoerisme een uiting is van de neoliberale tendensen binnen de ontwikkelingssector onderbouwd (Develtere, 2009; Mifrat, 2004; Mohan & Stokke, 2000; Townsend et al., 2002). Daarbij wordt het verband gelegd met het ontwikkelingsdiscours van de vrijwilligersorganisaties. Hoewel de retoriek van de onbaatzuchtige vrijwilligerstoerist dit niet doet vermoeden, wordt in dit zevende deel aangetoond dat vrijwilligerstoerisme, net zoals massatoerisme, gebaseerd is op processen van commodificering (Ingram, 2008; Higgins-Desbiolles, 2009; Simpson, 2004, Wang, 2004). Vrijwilligersorganisaties spelen in op een marktsysteem waarbij zowel armoede als ontwikkelingshulp gereduceerd worden tot commoditeiten die door een westerse elite geconsumeerd kunnen worden. In dit deel wordt deze stelling verder ontleed aan de hand van drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt het concept ‘geografische verbeelding’ bondig besproken en het verband gelegd met het beeld dat de vrijwilligerstoeristen over Ghana hadden voor het vertrek. Hoewel hierop niet uitgebreid wordt ingegaan, is het belangrijk omdat het de betekenis van de vrijwilligersreis beïnvloedt. Vervolgens worden in het tweede hoofdstuk de motivaties van de vrijwilligerstoeristen beschreven. Hieruit blijkt dat bij de meerderheid van de respondenten het verlangen naar een ‘unieke ervaring’ primeert boven de wens om ‘ontwikkeling’ te realiseren. In het derde en laatste hoofdstuk wordt het discours van de vrijwilligersorganisaties van commentaar voorzien. Het verkopen van ontwikkeling en van diens tegenpool, armoede als een vrijetijdsbesteding, illustreert dat ontwikkeling steeds vaker gepaard gaat met een neoliberale invalshoek. Daarnaast zal uitgebreid worden ingegaan op het belang van concepten zoals ‘authentiek’ en ‘traditioneel’.

7.1 De geografische verbeelding van Ghana

In dit hoofdstuk wordt het beeld dat de vrijwilligerstoeristen hebben voor de afreis over Ghana hebben, summier weer gegeven. Het is van belang om dit geconstrueerde beeld van naderbij te bekijken aangezien het een fundamentele rol speelt in de betekenisgeving van de reis (Chambers et al., 2001; Mowforth & Munt, 2009). Zo beïnvloedt het reeds de keuze voor een vrijwilligersreis. De constructie van dit beeld is nauw verbonden met wat ‘de geografische verbeelding’ genoemd wordt (Mowforth & Munt, 2009). De geografische verbeelding is de manier waarop we de wereld begrijpen en representeren, zowel naar onszelf toe als naar anderen. Deze verbeelding is geladen met macht (Cresswell, 2006). Het beeld dat de vrijwilligerstoeristen hebben voor de reis, wordt geconstrueerd aan de hand van informatie

verkregen door de vrijwilligersorganisatie en het eigen - beperkte - opzoekingswerk. Daarnaast spelen ook media zoals boeken, kranten, magazines, films en internet een belangrijke rol in de beeldvorming. Deze media kaderen de realiteit op een specifieke manier, waarbij vaak gebruik wordt gemaakt van simplificaties en stereotypen. Verder bepalen de vroegere reiservaringen in het Zuiden het beeld dat gevormd werd voor het vertrek, zelfs als deze beleving plaatsvond in een heel ander continent.

Aangezien het voorbij het doel gaat van deze masterproef om een uitgebreide analyse te maken van de geografische verbeelding en de implicaties hiervan, beperkt dit hoofdstuk zich tot het beeld over Ghana voor het vertrek. Er is een zekere ambiguïteit in het beeld dat de vrijwilligerstoeristen hebben over Ghana. Enkelen hadden verwacht dat Ghana meer ontwikkeld zou zijn in termen van hoge kantoorgebouwen, betere wegen of geavanceerdere middelen dan wat ze in werkelijkheid aantreffen. Dit waren meestal vrijwilligers die hun perceptie voor het vertrek koppelden aan voorgaande ervaringen in Azië. De meerderheid van de respondenten verwachtte echter het tegenovergestelde, bijvoorbeeld een isolatie van westerse producten en invloeden. Zo was één vrijwilliger verbaasd dat er ook Coca Cola gekocht kan worden in Ghana. Het idee leefde bij de respondenten dat het land 'primitief', 'traditioneel' en armoedig zou zijn. Een beeld van 'ziekte, aids, vieze kindjes, ...' (Remco, vrijwilligerstoerist) en een gebrekkige hygiëne werd geschetst tijdens de gesprekken.

Tegelijkertijd is er een reeks van positieve verwachtingen die de vrijwilligers in eerste instantie aantrokken om naar Afrika te gaan. De gastvrijheid van de lokale bevolking en het stereotiepe beeld van een mysterieus continent werden meermaals vermeld.

There are so many different cultures which like are different from Japanese culture and there are so many tribes, and music is very lively. (Kazimoto, vrijwilligerstoerist).

De grote meerderheid van mijn respondenten erkende weinig te weten over hoe het leven en het vrijwilligerswerk in Ghana er concreet aan toe zou gaan. Dit kwam onder meer door het reeds vermelde gebrek aan concrete informatie over het project en/of de woonomstandigheden. De meeste respondenten beschreven zichzelf dan ook als vrij open voor vertrek.

Ik had van te voren veel gelezen dus je hebt een bepaald beeld [...]. Ik zeg het al je kunt je er een voorstelling van maken, maar ik wist ook op voorhand al: die voorstellingen gaan niet allemaal uitkomen. (Maaïke, vrijwilligerstoerist).

7.2 De motivatie van de vrijwilligerstoeristen

Tijdens de interviews werd duidelijk dat de individuele motivaties van de respondenten om een periode vrijwilligerswerk in het Zuiden te doen heel divers zijn en vaak is er sprake van een combinatie van verscheidene factoren. Opvallend: slechts drie personen waren expliciet geïnteresseerd in de ontwikkelingscontext van Afrika. De eerste persoon had door zijn werk reeds ervaring met ontwikkelingssamenwerking in Vietnam. Hij wou ontdekken hoe het leven was in Afrika en waarom Afrika, in tegenstelling tot de Aziatische tijgers, achterop hinkt op ontwikkelingsvlak. Een parallelle gedachtegang kan teruggevonden worden bij de tweede vrijwilliger. Deze wilde het Afrikaanse perspectief op de economische crisis en de impact hiervan op de ontwikkeling van Afrika gewaarworden. Leander wou zich ten slotte inzetten voor de kinderen in Ghana. In het verlengde hiervan beschouwden een paar vrijwilligerstoeristen hun verblijf als een test om na te gaan of ze zich later zouden kunnen vestigen of werken in de hulpsector in Afrika.

En mijn vriend is fervent Afrikafan terwijl hij er nog nooit geweest is. Maar die, die is er nooit geweest maar op één of andere manier heeft hij altijd gezegd: 'ik ga in Afrika wonen', dus voor mij is het ook een beetje een test: hoe is het hier? Kan ik er een beetje tegen? Kan ik mezelf hier zien wonen of zie ik dat helemaal niet zitten?
(Maaïke, vrijwilligerstoerist)

Bij de andere vrijwilligerstoeristen werd het belang om 'iets goed te doen' niet of pas laat aangehaald tijdens de interviews. Er kunnen dan ook vragen gesteld worden bij het idee van de zogenaamde altruïstische vrijwilligerstoerist die zich engageert, gedreven door de wens om ontwikkeling te brengen.

Voor enkele respondenten was het moeilijk om een concrete motivatie te onderscheiden, er werd verwezen naar 'een gevoel' dat moeilijk te benoemen was.

Ja, dat vind ik een heel moeilijke vraag omdat het een gevoelskwestie is. Ik heb, ik wilde altijd al naar Afrika en ik kan heel lastig uitleggen waarom eigenlijk? Ja... Maar eigenlijk vind ik het aantrekkelijk heel erg... en het is een gevoel. (Kristel, vrijwilligerstoerist)

Bij de grote meerderheid van de respondenten viel de term 'ervaring' tijdens de interviews als de reden om vrijwilligerswerk te doen in het buitenland. Twee vrijwilligers stelden dat een buitenlandse ervaring alsmaar hoger aangeschreven staat op de arbeidsmarkt. Deze zien het als een goede investering in hun verdere professionele carrière. De ervaring is voor veel

stagiars een middel om hun professionele capaciteiten verder te ontwikkelen in een situatie waarbij er minder middelen voorhanden zijn. Verschillende vrijwilligerstoeristen vertelden dat ze de periode in het buitenland aangrepen om stil te staan bij zichzelf en de richting waarin hun leven loopt in het thuisland. Turner & Turner (aangehaald in Stronza, 2001) haalden reeds aan dat reizen mensen de mogelijkheid biedt om te ontsnappen aan de structuren van het dagelijkse leven. Het concept 'liminaliteit' kan dan ook toegepast worden op de vrijwilligerstoeristen. Zij willen immers avontuur en een verandering van omgeving voor een bepaalde periode. Liefst zou de vrijwilligerstoerist door de ervaring een heel klein beetje een ander mens worden; zo is de rugzak met ervaringen wat voller. Een laatste ervaring die vrijwilligers verwachten op te doen, is het ervaren van de Ghanese cultuur. Door langer op één plaats te blijven, samen te werken met de lokale bevolking en soms te wonen bij een gastfamilie, ervaar je de lokale cultuur 'diepgaander' dan wanneer je zou reizen.

Ik wilde al heel lang naar een Afrikaans land om een tijdje weg te gaan. Het leek me leuk om echt op één plek te zitten en in één cultuur te komen. Vandaar dat ik een beetje bij vrijwilligerswerk uitkwam. (Eva, vrijwilligerstoerist)

De hedendaagse vrijwilligerstoerist wil doorgaans eens iets anders dan het gewone leven of een normale reis (Hermans, 2006; Visker, 2005). Vrijwilligerswerk maakt de ervaring van een buitenlands verblijf 'unieker' dan 'gewoon' reizen. Dat vrijwilligersorganisaties inspelen op dit verlangen blijkt uit volgend hoofdstuk.

7.3 Over de commodificering van het 'echte' Ghana

We are now marketing our cultures as organizations. Try to advertise to people to come as tourists. (Kojo, directeur vrijwilligersorganisatie)

Ontdek de wereld! (website)

In de dorpen, zeker in Noord Ghana, is de traditionele cultuur, waaronder de typische architectuur van lemen hutten die met elkaar verbonden zijn rondom een binnenplaats, nog springlevend. De traditionele geneeskunde en godsdienst worden nog volop beoefend en feesten en rituelen worden begeleid door de 'talking drum'. (website)

Omdat Ghana nog niet zo toeristisch is vind je er veel van de traditionele cultuur terug. Festivals, kleurrijke gewaden en dansceremonies maken deel uit van het Ghanese leven. (website)

Analoog met de observaties van Daher (2007) worden armoede, cultuur en ontwikkeling door het discours van de vrijwilligersorganisaties gereduceerd tot elementen die geconsumeerd kunnen worden door de vrijwilligerstoeristen. De confrontatie met armoede en de wens dit te verhelpen, maken deel uit van de ervaring die vrijwilligers willen opdoen. Dit verlangen om armoede te ervaren, wordt ook wel ‘negative sightseeing’ genoemd (Salazar, 2004). De onderliggende assumptie is dat ontwikkelingswerk kan gebeuren op een aangename manier tijdens de vrije tijd. Dit illustreert dat ontwikkelingssamenwerking steeds vaker gepaard gaat met een neoliberale invalshoek. Door zichzelf te presenteren als de manier bij uitstek om het ‘echte’, ‘authentieke’ en ‘traditionele’ Ghana te ervaren in een veilige context, slagen de organisaties erin een meerwaarde te creëren en inkomsten te verwerven.

Het belang van deze concepten om toeristen aan te trekken blijkt ook uit de frequentie waarmee ze terugkomen in reisgidsen over het Zuiden (Mowforth & Munt, 2009). Een soort ‘antitoerisme’ treedt op het voorplan, waarbij zogenaamde echte ervaringen worden aangeboden in plaats van toeristische ervaringen (Salazar, 2004). Zo kan ook het concept ‘culturele uitwisseling’ dat vrijwilligersorganisaties hanteren als dusdanig geïnterpreteerd worden (cfr. supra 4.2). Het combineert immers een ontwikkelingsdiscours met de wens van de vrijwilligerstoeristen om in contact te komen met ‘echte’ lokale mensen. In tegenstelling tot conformistische vormen van toerisme wil de vrijwilligerstoerist zich integreren in het dagelijks leven in Ghana.

Enkele vrijwilligersorganisaties bieden de vrijwilligerstoeristen de keuze aan tussen een verblijf bij een ‘traditioneel’ of ‘modern’ gastgezin. Achter deze culturele termen schuilt enkel een verschil in rijkdom. De vrijwilligerstoeristen die kozen voor een traditioneel gastgezin motiveren deze keuze door te stellen dat ze het ‘echte’, ‘authentieke’ en ‘primitieve’ Afrika wouden ervaren. Het echte Afrika is voor hen een Afrika waarin de inwoners in armoede leven, ‘zonder elektriciteit’ of ‘lopend water’. Problematisch aan concepten zoals ‘traditioneel’ versus ‘modern’ is dat het complexe situaties reduceert tot duidelijke opposities zonder dat enige reflectie hierover aangemoedigd wordt (Comaroff & Comaroff, 1994). Er wordt niet gewezen op het verschil in inkomsten, noch over de oorzaak van deze financiële verschillen. Dit komt echter neer op het verschil in rijkdom tussen gastgezinnen.

Dagelijkse conversaties of avondlijke ontmoetingen tussen vrijwilligerstoeristen onderling illustreren het belang dat wordt gehecht aan ‘authenticiteit’ en ‘traditie’. De momenten waarop vrijwilligers samen zitten, bieden de mogelijkheid om ‘stoom af te laten’ en ‘hun verhaal te doen’. Deze verhalen zijn een cumulatie van de ervaringen opgedaan tijdens het

vrijwilligerstoerisme (Mowforth & Munt, 2009). Straffe verhalen over armoedige omstandigheden, vreselijke wegen, ingestorte hutjes, de (gebrekkige variatie van de) maaltijden, grappige situaties, cultuurverschillen, aspecten van het thuisland die gemist worden, frustraties, ... worden gedeeld. De realiteit van het leven in Ghana, wordt in deze verhalen als het ware opgehemeld, hoewel de moeilijke omstandigheden evenmin ontkend worden. Zoals Annelot (vrijwilligerstoerist) het uitdrukt: *'het hoort er een beetje bij, afzien'*.

Er kan geargumenteed worden dat de keuze voor een vrijwilligersreis deel uitmaakt van het verhaal dat de vrijwilligerstoerist vormt rond de eigen identiteit waarbij het zelf continu extern (naar onder andere vrienden en familie toe) en intern (gevoel van een eigen – unieke-identiteit) gevormd wordt.

Ik heb de idee dat sommige mensen het gewoon in hun boekje willen zetten: ghoh daar ben ik ook geweest. [...] Ik denk uiteindelijk als mensen praten over zichzelf dat mensen altijd zeggen: 'ik ga daarheen om te helpen' maar uiteindelijk doe je het vooral voor jezelf. Dat is gewoon zo want je steekt het in je eigen rugzakje en alle ervaringen die je opdoet ... en misschien ontdek je jezelf inderdaad wel. En sommige komen gewoon... Ik zie steeds meer mensen die met z'n tweeën of drieën komen dat ze elkaar al kennen in Nederland, of in wat voor land ze vandaan komen, en die gaan gewoon, als vriendinnetjes, voor mijn gevoel op een uitgebreide vakantie. (Gerdien, expert).

De moeilijke situaties waarmee de vrijwilligers geconfronteerd worden, maken inherent deel uit van het unieke en avontuurlijke karakter van de ervaring. Zo worden het leven zonder toilet of het ingestorte dak na een hevige regenbui bewijzen van de kwaliteit van de ervaring. Ze staan symbool voor een reis waarbij zelfrealisatie centraal staat en niet comfort. Het individu kan zonder het materiële en bevestigd door zijn inzet zijn wereldsheid (Mowforth & Munt, 2009; Stoddart & Rogerson, 2004).

Ik denk dat veel mensen naar hier komen om ontwikkelingshulp te gaan doen omdat je dan, je gaat, je doet iets goed en dat is een fijn gevoel. Je helpt mensen en dat is prettig voor jezelf en voor de mensen die je helpt natuurlijk. (Ward, vrijwilligerstoerist)

Enkele experts staan hier terecht kritisch tegenover waarbij bijvoorbeeld het verlangen naar authenticiteit wordt beschouwd als *'exotisme uiteindelijk een beetje, een beetje een soort van voyeurisme.'* (Lieke, expert/vrijwilligerstoerist)

DISCUSSIE EN CONCLUSIE

Vrijwilligerstoerisme profileert zich naar de buitenwereld toe als dé manier om ontwikkeling via toerisme te bewerkstelligen. Binnen de academische wereld werd deze veronderstelling reeds verscheidene malen bekritiseerd. De uitdaging voor deze masterproef bestond er om in de gehanteerde discoursen van de vrijwilligersorganisaties en -toeristen kritisch te analyseren. Op basis van het etnografisch onderzoek en de uitgebreide literatuurstudie werd duidelijk dat vrijwilligerstoerisme moet begrepen worden in de context van de huidige proliferatie van het neoliberalisme binnen het huidige ontwikkelingsdiscours en praktijk (Cheong & Miller, 2000).

Binnen het discours van de vrijwilligersorganisaties staan ondermeer de concepten participatie, culturele uitwisseling en lokale gemeenschap centraal. Deze populaire concepten nemen eveneens een prominente plaats in binnen het huidige ontwikkelingsdiscours en – sector. Hoewel het concept duurzaamheid een cruciale plaats inneemt binnen het discours over alternatief toerisme, komt deze term niet terug bij de retoriek van de vrijwilligersorganisaties. Het discours bepaalt niet enkel de manier van denken maar ook de manier waarop het materiële vorm krijgt. De werkelijkheid van het vrijwilligerstoerisme is veel gecompliceerder dan het gehanteerde discours doet vermoeden.

De oorspronkelijk politiek uitdagende begrippen participatie en lokale gemeenschap krijgen immers in een neoliberale context andere betekenissen. Bepaalde kritieken die hierop geformuleerd werden, kunnen doorgetrokken worden naar het fenomeen vrijwilligerstoerisme. Zo worden machtsverschillen op het niveau van de lokale gemeenschap niet erkend en wordt er te weinig stilgestaan bij de rol van internationale politiek-economische structuren bij de ontwikkelingsproblematiek. Bijgevolg draagt vrijwilligerstoerisme bij tot een depolitisering van ontwikkeling terwijl op structureel domein de bestaande neoliberale machtsverhoudingen niet in vraag worden gesteld.

Het discours rond vrijwilligerstoerisme verhult hoe vrijwilligerstoerisme op veel manieren een kind is van het neoliberale tijdperk. Zo zijn vrijwilligersorganisaties een uiting van de ambigue verhouding tussen ontwikkeling en de verspreiding van kapitalistische principes in een nieuwe niche markt (Salazar, 2004). Onder invloed van de Washington Consensus werd een deel van de taken die toebehoorden aan de staat, zoals het voorzien in publieke diensten, doorgeschoven naar private actoren en de civiele samenleving. Vrijwilligersorganisaties kunnen gekaderd worden binnen deze neoliberale tendens om ontwikkeling te privatiseren en te vermaatschappelijken. Wanneer er uitgegaan wordt van ontwikkelingsdiscours van de

vrijwilligersorganisaties, lijken deze zich in te schakelen bij een heel reeks van nieuwe actoren binnen de ontwikkelingssector die onder de noemer vierde pijler vallen. Desalniettemin vrijwilligersorganisaties zichzelf dusdanig representeren, blijkt uit het veldwerk dat verscheidene organisaties meer inspelen op de groeiende toerismemarkt naar meer ‘authentieke’ reizen. Vrijwilligersorganisaties spelen in op het verlangen van jongeren naar een ervaring van het authentiek en het unieke door ondermeer armoede en ontwikkelingshulp te commodificeren. Dit draagt bij tot de simplistische notie over ontwikkelingssamenwerking als iets dat gedaan kan worden in de vrijetijdsbesteding. Deze jongeren blijken voornamelijk gemotiveerd te zijn door het verlangen naar deze ervaringen en in mindere mate door de wens om aan ontwikkelingswerk te doen. Armoede en ontwikkelingshulp worden hierdoor de basis van de lucratieve bezigheden van de vrijwilligersorganisaties.

Dit onderzoek insinueert echter niet dat vrijwilligerstoerisme schadelijker is dan andere vormen van toerisme (Guttentag, 2009). Bovendien is het belangrijk om te benadrukken dat vrijwilligerstoeristen niet intentioneel bijdragen tot de groei van de neoliberale invloed op het ontwikkelingsdiscours en de uitwerking hiervan in het veld. Er moet een onderscheid worden gemaakt tussen de intentie van de vrijwilligerstoeristen en het effect van hun handeling (Gardner & Lewis, 1996). Het concept governmentality is daarbij inlichtend over de macht van discoursen op het individu (Foucault, 1977; Foucault & Rabinow, 1984).

Dit is een verkennend kritisch onderzoek naar het verband tussen vrijwilligerstoerisme en ontwikkeling. Dit verkennende karakter uit zich in omvang van deze masterproef waarbij verschillende thema’s worden aangehaald. Het nadeel hiervan is dat bepaalde concepten en observaties dieper uitgewerkt kunnen worden. Voorts is er nood aan onderzoek waarbij de lokale gemeenschap in grotere mate en diepgaander betrokken wordt. Het gebrek aan stemmen uit de lokale gemeenschappen is een punt van kritiek dat dikwijls aangehaald wordt, en mijn onderzoek bood hierop slechts een gebrekkig antwoord door lokale medewerkers van organisaties en projecten te interviewen. Daarnaast zou het boeiend zijn om voor een langere periode veldwerk te doen binnen een vrijwilligersorganisatie. Dit zou het toelaten om de rationaliteit bij de medewerkers van de organisaties onder de loep te nemen en het mogelijk maken om de betrokken machtsmechanismes te onderzoeken. De mobiele manier waarop mijn onderzoek gevoerd werd, maakte het immers moeilijk om interne machtsmechanismes bloot te leggen. Een belangrijke conditie om deze complexe verhoudingen te vatten is immers meer tijd in het veld.

REFERENTIELIJST

- Abrams, D. & Hogg, M.A. (2004). Collective identity: group membership and self-conception. In Marilyn B. Brewer & M. Hewstone (Eds.), *Self and social identity* (pp. 147-181). Oxford: Blackwell Publishing.
- Abu-Lughod, L. (1989). Zones of theory in the anthropology of the Arab world. *Annual reviews, 18*, 267-306.
- Africa Travel Association (2008). Destination Africa. A look at how tourism could change the face and economics of Africa. *Black Enterprise, 72*.
- Al Mahadin, S. & Burns, P. (2007). Visitors, visions and veils. The portrayal of the Arab World in Tourism Advertising. In R. Daher (Ed.), *Tourism in the Middle East. Continuity, change and transformation* (pp. 137-160). Clevedon: Channel View Publications.
- Amunquandoh, F.E. (2010). Residents' perceptions of the environmental impacts of tourism in the Lake Bosomtwe Basin, Ghana. *Journal of sustainable tourism, 18* (2), 223-238.
- Bjerén, G. (1997). Gender and reproduction. In T. Hammer, G. Brochmann, K. Tamas & T. Faist (Eds.). *International migration, immobility and development. Multidisciplinary perspectives* (pp.219-246). Oxford: Berg.
- Briggs, P. (2010). *Ghana. The Bradt travel guide*. Bucks: Bradt travel guides ltd.
- Brohman, J. (1996). New directions in tourism for Third World development. *Annals of tourism research, 23* (1), 48-70.
- Central Intelligence Service (2012, 12 juli). *The world factbook. Africa. Ghana*. Geraadpleegd op 21 juli 2012 op <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gh.html>.
- Chambers, R. (2005). *Ideas for development*. London: Earthscan.
- Chambers, R., Pettit, J. & Scott-Villiers, P. (2001). The new dynamics of aid. Power, procedures and relationships. *IDS policy briefing, 15*, 1-4.
- Chatelard, G. (2009). Place and culture in touristic Wadi Ramm, southern Jordan. Issues of representations, social change, knowledge and power. Geraadpleegd op 29 januari 2009 op: <http://www.geocities.com/wadirumforum/geraldine1.html>.
- Cheong S. & Miller, M. L. (2000). Power and tourism. A Foucauldian Observation. *Annals of tourism research, 27* (2), 371-390.
- Clammer, J. (2002). Ethnotheory, ethnopraxis. Ethnodevelopment in the Oromia regional state of Ethiopia. In P. Sillitoe, A. Bicker & J. Portier (Eds.), *Participating development. Approaches to indigenous knowledge* (pp. 43-63). London: Routledge.
- Coghlan, A. (2007). Towards an integrated image-based typology of volunteer tourism organisations. *Journal of sustainable tourism, 15* (3), 267-287.
- Comaroff, J. & Comaroff, J. (1994). *Modernity and its malcontents. Ritual and power in postcolonial Africa*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Cresswell, T. (2006). *On the move. Mobility in the modern western world*. London: Routledge.
- Crocker, D.A. (2007). Deliberative participation in local development. *Journal of human development*, 8 (3), 431-455.
- Czarniawska, B. (1998). *A narrative approach to organization studies*. London: Sage publications.
- Daher, R. F. (2007). Reconceptualizing tourism in the Middle East. Place, heritage, mobility and competitiveness. In R. Daher (Ed.), *Tourism in the Middle East. Continuity, change and transformation* (pp. 1-69). Clevedon: Channel View Publications.
- Dann, G. M.S. (2002). The tourist as a metaphor of the social world. In G.M.S. Dann (Ed.), *The tourist as a metaphor of the social world* (pp. 1-17). Wallingford: Cabi publishing.
- Davies, C.A. (2008). *Reflexive ethnography. A guide to researching selves and others*. London: Routledge.
- Day, L.R. (2004). What's tourism got to do with it? The Yaa Asantewa legacy and development in Asantema. *Africa today*, 51 (1), 99-113.
- Debbage, K.G. (2000). Review. *Annals of the association of American geographers*, 90 (3), 625-627.
- De Bolle, L. (2010). Identiteit en verschil, het ik en de ander. Filosofische reflecties op interculturele ontmoetingen. In B. Lleshi & M. Van Den Bossche (Eds.), *Identiteit en interculturaliteit* (pp. 41-63). Brussel: VUBPress.
- De Corte, S. (2010). *Een onmogelijk huwelijk tussen lepra en de samenleving? Een antropologische studie naar de plaats van lepra binnen de Indische samenleving*. Niet-gepubliceerde masterproef, Leuven, Vakgroep sociale en culturele antropologie.
- De Hulst, M. (2009). *Short-term volunteer project. Form of alternative tourism or concrete tool for development?* Niet-gepubliceerde masterproef, Leuven, Vakgroep Cultures and development Studies.
- De Sousa Santos, B. (2006). Globalizations. *Theory, culture, society*, 23 (2-3), 393-399.
- De Sousa Santos, B. (2009). Governance. Between myth and reality. *RCCS Annual Review*, 0, 1-15.
- Duffield, M., (2002) Social Reconstruction and the Radicalization of Development: Aid as a Relation of Global Liberal Governance. *Development & Change*, 33 (5), pp. 1049-1071.
- Edelman, M. & Haugerud, A. (2005). Introduction. The anthropology of development and globalization. In M. Edelman & A. Haugerud (Eds.), *The anthropology of development and globalization. From classical political economy to contemporary neoliberalism* (pp. 1-74). Oxford: Blackwell Publishing.

- Escobar, A. (2005). Imagining a post-development era. In M. Edelman & A. Haugerud (Eds.), *The anthropology of development and globalization. From classical political economy to contemporary neoliberalism* (pp. 341-351). Oxford: Blackwell Publishing.
- Ferguson, J. (1990). *The anti-politics machine. 'Development', depoliticization, and bureaucratic power in Lesotho*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferguson, J. (2005). Anthropology and it's evil twin. 'Development' in the constitution of a discipline. In M. Edelman & A. Haugerud (Eds.), *The anthropology of development and globalization. From classical political economy to contemporary neoliberalism* (pp. 140-154). Oxford: Blackwell Publishing.
- Fine, B. (2002). The development state is dead – long live social capital. *Development and change*, 30 (1), 1-19.
- Forchtner, B. (2011). Critique, the discourse-historical approach and the Frankfurt School. *Critical discourse studies*, 8 (1), 1-14.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish. The birth of prison*. New York: Pantheon books.
- Foucault, M. & Rabinow, P. (1984). *The Foucault reader*. New York: Pantheon Books.
- Friedman, J. (2002). From roots to routes. Tropes for trippers. *Anthropological theory*, 2 (1), 21-36.
- Gardner, K. & Lewis, D. (1996). *Anthropology, development and the post-modern challenge*. London: Pluto Press.
- Geographic Guide (n.d.). *Ghana map – Africa*. Geraadpleegd op 20 juli 2012 op: www.geographicguide.net/africa/ghana.html.
- Ghana Statistical Service (2011). *Health, nutrition & environmental statistics*. Geraadpleegd op 21 juli 2012 op: http://www.statsghana.gov.gh/Health_Nutrition.html
- Gledhill, J. (2005). 'Disappearing the poor?' A critique of the new wisdoms of social democracy in an age of globalization. In M. Edelman & A. Haugerud (Eds.), *The anthropology of development and globalization. From classic political economy to contemporary neoliberalism* (pp. 382-390). Oxford: Blackwell publishing.
- Gray, N.J. & Campbell, L.M. (2007). A decommodified experience? Exploring aesthetic, economic & ethical values for volunteer tourism in Costa Rica. *Journal of sustainable tourism*, 15 (5), 463-482.
- Grillo, R.D. (1997). Discourses of development. The view from anthropology. In R.D. Grillo & R.L. Stirrat (Eds), *Discourses of development. Anthropological perspectives* (pp. 1-33). New York: Oxford University Press.
- Guttentag, D.A. (2009). The possible negative impacts of volunteer tourism. *International journal of tourism research*, 11, 537-551.
- Guillot, X. (2007). From one globalization to another. In search of the seeds of modern tourism in the Levant, a Western perspective. In R. Daher (Ed.), *Tourism in the*

- Middle East. Continuity, change and transformation* (pp. 95-110). Clevedon: Channel View Publications.
- Hammer, T. & Tamas, K. (1997). Why do people stay or go? In T. Hammer, G. Brochmann, K. Tamas & T. Faist (Eds.), *International migration, immobility and development. Multidisciplinary perspectives* (pp.1-19). Oxford: Berg.
- Hampton, M. P. (2005). Heritage, local communities and economic development. *Annals of Tourism Research*, 32 (3), 735–759.
- Hammersley, M. (2002). Discourse analysis. A bibliographical guide. Geraadpleegd op 20 juli 2012 op: http://onlineqda.hud.ac.uk/files/Hammersley_guide.pdf.
- Hermans, E. (2006). *Vrijwilligerstoerisme. Reizen met een goed doel*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Higgins-Desbiolles, F. (2009). The elusiveness of sustainability in tourism. The culture-ideology of consumerism and its implications. *Tourism and hospitality research*, 10 (2), 116-129.
- Hobart, M. (1993). Introduction: the growth of ignorance? In M. Hobart (Ed.), *An anthropological critique of development* (pp. 1-30). London: Routledge.
- Ingram, J.M. (2008). *Volunteer tourism. Does it have a place in development?* Niet-gepubliceerde bachelorproef, Tasmania, vakgroep arts.
- Kauffman, G. (1997). Watching the developers. A partial ethnography. In R.D. Grillo & R.L. Stirrat (Eds), *Discourses of development. Anthropological perspectives* (pp. 107-132). New York: Oxford University Press.
- Lash, S. (2006). Experience. *Theory, culture & society*, 23 (2-3), 335-341.
- Leys, C. (2005). The rise and fall of development theory. In M. Edelman & A. Haugerud (Eds.), *The anthropology of development and globalization. From classical political economy to contemporary neoliberalism* (pp. 109-125). Oxford: Blackwell Publishing.
- Longmatey, D., Amoako-Atta, S. & Prah, B.K (2008). *Management and promotion of tourism in Ghana. A GIS approach*. Geraadpleegd op 17 februari 2012 op: http://www.agirn.org/documents/Promotion_tourism_Ghana_GIS.pdf.
- Maekelbergh, F. (2011). *Help hen! Machtsrelaties binnen vrijwilligerstoerisme in Tamale*. Niet-gepubliceerde masterproef, Leuven, vakgroep sociale en culturele antropologie.
- Manji, F. & O’Coill, C. (2002). The missionary position. NGOs and development in Africa. *International affairs*, 78 (3), 567-583.
- McGehee, N.G. (2001). Alternative tourism and social movements. *Annals of tourism research*, 29 (1), 124-143.
- McGehee, N.G. & Andereck, K. (2009). Volunteer tourism and the ‘voluntoured’. The case of Tijuana, Mexico. *Journal of sustainable tourism*, 17 (1), 39-51.
- McGehee, N.G. & Santos, C.A. (2004). Social change, discourse and volunteer tourism. *Annals of tourism research*, 32 (3), 760-779.

- McIntosh, A.J. & Zahra, A. (2007). A cultural encounter through volunteer tourism. Towards the ideals of sustainable tourism? *Journal of sustainable tourism*, 15 (5), 541-556.
- Miraftab, F. (2004). Making neo-liberal governance. The disempowering work of empowerment. *International Planning Studies*, 9 (4), 239-259.
- Mosse, D. (2004). Is good policy unimplementable? Reflections on the ethnography of aid policy and practice. *Development and change*, 35 (4), 639-671.
- Mohan, G. & Stokke, K. (2010). Participatory development and empowerment. The dangers of localism. *Third World Quarterly*, 21 (2), 247-268.
- Mowforth, M. & Munt, I. (2003). *Tourism and sustainability. New tourism in the Third World*. New York: Routledge.
- Muga, W (2009). Why Africa needs more tourism. *African business*, 349, 52-53.
- O' Laughlin, B. (2008). Governing capital? Corporate social responsibility and the limits of regulation. *Development and change*, 39 (6), 945-957.
- Palacios, C.M. (2010). Volunteer tourism, development and education in a postcolonial world. Conceiving global connections beyond aid. *Journal of sustainable tourism*, 18 (7), 861-878.
- Pels, D. (1999). Privileged Nomads. On the strangeness of intellectuals and the intellectuality of strangers. *Theory, culture & society*, 16 (1), 63-86.
- Rahnema, M. (1992). Participation. In W. Sachs (Ed.), *The development dictionary. A guide to knowledge as power* (pp. 116-131). London: Zed Books Ltd.
- Raymond, E.M. & Hall, C.M. (2008). The development of cross-cultural (mis)understanding through volunteer tourism. *Journal of sustainable tourism*, 16 (5), 530-543.
- Roy, E. (2002). 'Déjà vu, all over again', again. Reinvention and progress in applying local knowledge to development. In P. Sillitoe, A. Bicker & J. Portier (Eds.), *Participating development. Approaches to indigenous knowledge* (pp. 235-258). London: Routledge.
- Saïd, E.W. (1989). Representing the colonized. Anthropology's interlocutors. *Critical inquiry*, 15 (2), 205-225.
- Salazar, N.B. (2004). Developmental tourist vs. development tourism. A case study. In A. Raj (Ed.), *Tourist behaviour. A psychological perspective* (pp. 85- 107). India: Kanishka Publishing House.
- Sandelowski, M. (1995). Sample size in qualitative research. *Research in Nursing & Health*, 18, 179-183.
- Scheyvens, R. & Storey, D. (2006). *Introduction*. In R. Scheyvens & D. Storey (Eds.), *Development fieldwork. A practical guide* (pp. 1-15). London: Sage.
- Shamir, R. (2004). Between self-regulation and the alien tort claims act. On the contested concept of corporate social responsibility. *Law & society review*, 38 (4), 635-663.

- Shunnaq, M., Schwab, W.A., Reid & M.F. (2008). Community development using a sustainable tourism strategy: a case study of the Jordan River Valley. *International journal of tourism research*, 10, 1-14.
- Sillitoe, P. (2002). Participant observation to participatory development. Making anthropology work. In P. Sillitoe, A. Bicker & J. Portier. (Eds.), *Participating in development. Approaches to indigenous knowledge* (pp. 1-23). Oxford: Routledge.
- Simpson, K. (2004). 'Doing Development'. The gap year, volunteer-tourists and a popular practice of development. *Journal of international development*, 16, 681-691.
- Sin, H.L. (2009). Volunteer tourism : 'involve me and I will learn'? *Annals of tourism research*, 36 (3), 480-501.
- Stoddart, H. & Rogerson, C.M. (2004). Volunteer tourism. The case of Habitat for Humanity South Africa. *Geojournal*, 60, 311-318.
- Stronza, A. (2001). Anthropology of tourism: forging new grounds for ecotourism and other alternatives. *Annual review anthropology*, 30, 261-283.
- Townsend, J.G., Porter, G. & Mawdsley, E. (2002). The role of the transnational community of non-governmental organizations. Governance of poverty reduction? *Journal of international development*, 14, 829-939.
- Tsing, A. (2000). The global situation. *Cultural anthropology*, 15 (3), 327-360.
- United Nations Country Team (2008). *2008 Ghana Millenium Development Goals*. Geraadpleegd op 20 juli 2012 op: <http://www.undp-gha.org/site/docs/GhanaGhanaMDGReport-2010.pdf>.
- United Nations Development Program (2012, 22 februari). *International human development indicators*. Geraadpleegd op 22 februari 2012 op: <http://hdr.undp.org/en/statistics/>.
- United Nations Development Program Ghana (2011). *MDG Acceleration framework & country action plan. Maternal health*. Geraadpleegd op 21 juli 2012 op: http://www.undp-gha.org/site/docs/MAF%20Ghana_MDG5_Low_Web%20%282%29.pdf.
- United Nations Steering Committee on Tourism for Development (2011). Making tourism work for development. Geraadpleegd op 21 juli 2012 op: http://www.ilo.org/sector/activities/projects/WCMS_159258/lang--en/index.html.
- United Nations World Tourism Organisation (2012, 17 juli). *UNWTO World Tourism Organisation*. Geraadpleegd op 17 juli 2012 op: <http://www2.unwto.org/en>.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Vandepitte, P. & Van den Bossche, G. (2005). *Lexicon. Een verklaring van historische en actuele maatschappelijke concepten*. Gent: Acadamia Press.
- van Dijk, E. & van Heusden, G. (2011). *Ervaar Ghana. Reis- en cultuurgids*. Deventer: Ghana Verkeersbureau.

- Visker, R. (2005). *Vreemd gaan en vreemd blijven. De filosofie van de multiculturaliteit*. Amsterdam: SUN.
- Vodopivec, B. & Jaffe, R. (2011). Save the world in a week. Volunteer tourism, development and difference. *European journal of development research*, 23, 111–128.
- Vogt, C. (2010). *Becoming a development agent. Return migration of highly skilled Moroccan workers*. Niet-gepubliceerde masterproef, Leuven, vakgroep sociale en culturele antropologie.
- Wang, N. (2002). The tourist as a peak consumer. In G.M.S. Dann (Ed.), *The tourist as a metaphor of the social world* (pp. 281-295). Cabi publishing: Wallingford.
- Wearing, S. (2001). *Volunteer tourism. Experiences that make a difference*. New York: CABI publishing.
- Wearing, S. (2002). Re-centering the self in volunteer tourism. In G.M.S. Dann (Ed.), *The tourist as a metaphor of the social world* (pp. 237-262). Oxford: Oxford University Press.
- White, S. (1996). Depoliticising development: the uses and abuses of participation. *Development in practice*, 6 (1), 6-15.
- Williams, G. (2004). Evaluating participatory development: tyranny, power and (re)politicisation. *Third World Quarterly*, 25 (3), 557-578.
- Wodak, R. & Kendall, G. (2007). What is critical discourse analysis? *Forum Qualitative Social Research*, 8 (2), 1-7.
- Woost, M.D. (1997). Alternative vocabularies of development? ‘Community’ and ‘Participation’ in Development discourse in Sri Lanka. In R.D. Grillo & R.L. Stirrat (Eds), *Discourses of development. Anthropological perspectives* (pp. 229- 253).. New York: Oxford University Press.